

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук

(повне найменування факультету)

Психологія

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проєкту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему Консультативна допомога дітям та підліткам у подоланні навчальних
труднощів засобами рефлексивно-діяльнісного підходу

(назва теми)

Виконав(ла): студент(ка) 2курсу,
групи СНз-123м

Спеціальності 053 Психологія

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Психологія

ОЛЕШКО А.Є

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Керівник СТАДНИК А.Г

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Рецензент КОВАЛЬ В.В.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет соціальних наук
Кафедра «Психологія»
Ступінь вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Психологія
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« 29 » _____ серпня 2024 року

ЗАВДАННЯ

НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

ОЛЕШКО Анастасія Євгенівна

(ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Консультативна допомога дітям та підліткам у подоланні навчальних труднощів засобами рефлексивно-діяльнісного підходу

керівник проєкту (роботи) кандидат соціологічних наук, доцент СТАДНИК Альона Георгіївна

(науковий ступінь, вчене звання, ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «02» вересня 2024 року № 358

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 11 грудня 2024 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 85 сторінок, 72 джерел, 2 таблиці, 1 додаток.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) було реалізовано ряд завдань: вивчено сутність, принципи та особливості рефлексивно-діяльнісного підходу, проаналізовано роль консультативної допомоги в подоланні навчальних труднощів, сформовано методи діагностики навчальних труднощів та рівня рефлексивності, здійснено організацію формуючого експерименту, спрогнозовано динаміку розвитку навчально-пізнавальної компетентності учнів, досліджено ефективність застосування рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) Таблиця 1.1. Принципи рефлексивно-діяльнісного підходу описані у таблиці. Таблиця 2.1 Результати кореляційного аналізу (коефіцієнт кореляції Пірсона) за методиками «Самооцінка рівня онтогенетичної

рефлексії» (за М. Фетискіним, В. Козловим, Г. Мануйловим) та «Методика визначення рівня рефлексивності» А. В. Карпова, В. В. Пономарьової.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	СТАДНИК А.Г., доцент	23.09.2024	06.10.2024
2	СТАДНИК А.Г., доцент	07.10.2024	20.10.2024
3	СТАДНИК А.Г., доцент	21.10.2024	27.10.2024
Нормок-ь	КОВАЛЬ В.О., в.о.зав. кафедри	08.11.2024	10.11.2024

7. Дата видачі завдання «29» серпня 2024 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми та затвердження завдання на дипломний проєкт (роботу)	29.08.2024	
2	Збір матеріалу та вивчення літературних джерела дипломний проєкт (роботу)	30.08.2024	
3	Затвердження теми	02.09.2024	
4	Складання змісту	20.09.2024	
5	Виконання першого розділу	23.09.2024	
6	Виконання другого розділу	07.10.2024	
7	Виконання третього розділу	21.10.2024	
8	Формування висновків	28.10.2024	
9	Перевірка роботи керівником	01.11.2024	
10	Оформлення дипломного проєкту (роботи)	04.11.2024	
11	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	08.11.2024	
12	Попередній захист дипломного проєкту(роботи)	11.12.2024	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.2024	
14	Одержання відгуку та рецензії	13.12.2024	
15	Захист дипломної роботи	24.12.2024	

Студент(ка) _____ Анастасія ОЛЕШКО
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

Керівник проєкту (роботи) _____ Альона СТАДНИК
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 85 с., 2 табл., 75 дж., 1 дод.

Об'єкт дослідження: діти та підлітки з навчальними труднощами, які потребують консультативної підтримки та допомоги в управлінні навчальними труднощами.

Предметом дослідження є ефективність використання рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі дітям та підліткам з навчальними проблемами.

Мета дослідження: вивчення ефективних методів та підходів до консультативної допомоги дітям та підліткам у подоланні навчальних труднощів з використанням рефлексивно-діяльнісного підходу.

Методи дослідження: 1.Діагностичні методи: включають в себе анкетування учасників дослідження для виявлення їх психологічного стану, самопочуття та навчальних досягнень. 2.Огляд літератури та аналіз методик: ретельне вивчення психологічних та педагогічних підходів до роботи з дітьми та підлітками з навчальними труднощами, а також аналіз методик та прийомів рефлексивно-діяльнісного підходу. 3.Практичні експерименти: включають в себе проведення консультативних занять з учнями, в яких застосовується рефлексивно-діяльнісний підхід. Під час цих занять можуть використовуватися різноманітні техніки та методи, які спрямовані на розвиток самосвідомості, саморегуляції та підвищення навчальних досягнень учнів. 4.Спостереження: можливість спостерігати за поведінкою учнів під час проведення консультацій та визначати ефективність застосування рефлексивно-діяльнісного підходу. 5.Аналіз результатів: оцінка та порівняння результатів у навчальних досягненнях, самопочутті та психологічному стані учнів до та після застосування рефлексивно-діяльнісного підходу.

Практична значущість результатів дослідження з використанням рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі дітям та підліткам з навчальними проблемами полягає в наступному: Покращення

якості консультативної роботи з дітьми та підлітками шляхом використання активного, рефлексивного підходу до навчання, що сприяє підвищенню їхньої мотивації та пізнавальної активності. Розвиток рефлексивних, метакогнітивних та само регулятивних умінь у учнів, що сприяє їхньому успішному навчанню та саморозвитку.

ДОПОМОГА, ПІДЛІТКИ, НАВЧАЛЬНІ ТРУДНОЩІ, РЕФЛЕКСОВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФЛЕКСИВНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В НАДАННІ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ ТА ПІДЛІТКАМ.....	12
1.1 Сутність, принципи та особливості рефлексивно-діяльнісного підходу.....	12
1.2 Психолого-педагогічні аспекти навчальних труднощів у дітей та підлітків.....	17
1.3 Роль консультативної допомоги в подоланні навчальних труднощів....	23
Висновок до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	29
2.1 Методи діагностики навчальних труднощів та рівня рефлексивності...	29
2.2 Організація формуючого експерименту	35
2.3 Розробка та апробація програми консультативної допомоги на засадах рефлексивно-діяльнісного підходу	39
Висновок до другого розділу.....	47
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	50
3.1 Динаміка розвитку навчально-пізнавальної компетентності учнів.....	50
3.2 Особливості формування рефлексивних умінь у дітей та підлітків.....	54
3.3 Ефективність застосування рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі.....	62
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі освіта відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини та підлітка, їхнього морального та інтелектуального розвитку. Проте на шляху до успіху та здобуття знань можуть зустрічатися різноманітні труднощі, які перешкоджають вивченню матеріалу та розвитку учнів. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти консультативній допомозі дітям та підліткам у подоланні навчальних труднощів засобами рефлексивно-діяльнісного підходу.

Рефлексивно-діяльнісний підхід базується на теорії розвитку особистості, яка визнає важливість саморефлексії та самовдосконалення для досягнення успіху. Цей підхід сприяє виявленню причин труднощів у навчанні, розвитку внутрішньої мотивації та пошуку шляхів подолання перешкод.

У рамках даної дипломної роботи буде досліджено ефективні методи та підходи до консультативної допомоги дітям та підліткам в подоланні навчальних труднощів з використанням рефлексивно-діяльнісного підходу. Робота спрямована на виявлення та розв'язання проблем, які виникають у процесі навчання, а також на розробку рекомендацій щодо покращення психолого-педагогічної підтримки учнів з розвитком навчальних труднощів.

Рефлексивно-діяльнісний підхід розглядає навчання як активну, усвідомлену й рефлексивну діяльність учня. Ключовими принципами підходу є: 1) опора на внутрішню мотивацію та пізнавальну активність учня; 2) формування рефлексивних, мета когнітивних та саморегулятивних умінь; 3) організація навчальної діяльності як дослідницької, проблемно-пошукової. Теоретичною базою підходу є роботи Ю. Кулюткіна, В. Давидова, О. Леонтєва, Г. Щедровицького та інших.

Застосування рефлексивно-діяльнісного підходу у консультативній допомозі дозволить ефективно впливати на психологічний стан учнів, стимулювати їх до самовдосконалення та активної участі у власному

розвитку. Результати дослідження можуть бути використані для покращення практики роботи психологів, вчителів та батьків у вирішенні проблем навчання дітей та підлітків.

Метою даного дослідження є вивчення ефективних методів та підходів до консультативної допомоги дітям та підліткам у подоланні навчальних труднощів з використанням рефлексивно-діяльнісного підходу. Згідно з метою були поставлені такі завдання:

1. Вивчити сутність, принципи та особливості рефлексивно-діяльнісного підходу.
2. Проаналізувати роль консультативної допомоги в подоланні навчальних труднощів.
3. Сформувані методи діагностики навчальних труднощів та рівня рефлексивності.
4. Здійснити організацію формуючого експерименту.
5. Спрогнозувати динаміку розвитку навчально-пізнавальної компетентності учнів.
6. Дослідити ефективність застосування рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі.

Об'єктом дослідження є діти та підлітки з навчальними труднощами, які потребують консультативної підтримки та допомоги в управлінні навчальними труднощами.

Предметом дослідження є ефективність використання рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі дітям та підліткам з навчальними проблемами.

Теоретичні основи дослідження включають в себе концепції та методи рефлексивно-діяльнісного підходу у психології та педагогіці. Рефлексивний підхід передбачає внутрішню саморефлексію особистості, її здатність аналізувати власні дії, поведінку та думки. Діяльнісний підхід спрямований на активність та самостійність суб'єкта у процесі вирішення проблем. Однією з ключових теорій, що базується на рефлексивно-діяльнісному підході, є

теорія діяльнісного навчання В. Давидова, яка підкреслює важливість активної самоорганізації та саморегуляції учнів у процесі навчання. Дослідження також ґрунтується на принципах розвиткової психології Л. Виготського, який підкреслює важливість соціальної взаємодії та співпраці учасників навчального процесу для досягнення позитивних результатів у навчанні. Дослідження також спирається на сучасні концепції психологічної допомоги дітям та підліткам з навчальними труднощами, зокрема на теорію позитивної психології та конструктивізму, які підкреслюють важливість позитивного підходу до розв'язання проблем та активної співпраці учасників навчального процесу.

У дослідженні ефективності використання рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі дітям та підліткам з навчальними проблемами застосовані наступні методи:

1. Діагностичні методи: включають в себе анкетування учасників дослідження для виявлення їх психологічного стану, самопочуття та навчальних досягнень.

2. Огляд літератури та аналіз методик: ретельне вивчення психологічних та педагогічних підходів до роботи з дітьми та підлітками з навчальними труднощами, а також аналіз методик та прийомів рефлексивно-діяльнісного підходу.

3. Практичні експерименти: включають в себе проведення консультативних занять з учнями, в яких застосовується рефлексивно-діяльнісний підхід. Під час цих занять можуть використовуватися різноманітні техніки та методи, які спрямовані на розвиток самосвідомості, саморегуляції та підвищення навчальних досягнень учнів.

4. Спостереження: можливість спостерігати за поведінкою учнів під час проведення консультацій та визначати ефективність застосування рефлексивно-діяльнісного підходу.

5. Аналіз результатів: оцінка та порівняння результатів у навчальних досягненнях, самопочутті та психологічному стані учнів до та після застосування рефлексивно-діяльнісного підходу.

Комбінація цих методів дозволить оцінити ефективність рефлексивно-діяльнісного підходу у консультативній практиці з дітьми та підлітками з навчальними труднощами.

Для організації дослідження щодо ефективності використання рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі дітям та підліткам з навчальними проблемами, можна виконати наступні кроки:

1. Створення плану дослідження: визначення мети дослідження, обрання методів дослідження, формулювання гіпотези чи дослідницького питання, розробка критеріїв оцінки результатів. (грудень-січень)

2. Відбіру часників дослідження: визначення групи дітей та підлітків з навчальними труднощами, з якими будуть проводитись консультації. (лютий-березень)

3. Розроблення конкретного плану дій: встановлення чітких етапів проведення консультацій з використанням рефлексивно-діяльнісного підходу, постановка завдань та цілей для учасників. (березень-квітень)

4. Збір даних: здійснення анкетування учасників, проведення консультацій та спостереження за їх результатами, ведення протоколів та записів. (квітень-травень)

5. Аналіз результатів та оформлення висновків: вивчення та систематизація отриманих даних, аналіз ефективності застосування рефлексивно-діяльнісного підходу, формулювання рекомендацій для подальшого використання. (травень)

Проведення дослідження у такій послідовності допоможе систематизувати та долучити до аналізу усі аспекти використання рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній практиці з дітьми та підлітками з навчальними труднощами.

Практична значущість результатів дослідження з використанням рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі дітям та підліткам з навчальними проблемами полягає в наступному: Покращення якості консультативної роботи з дітьми та підлітками шляхом використання активного, рефлексивного підходу до навчання, що сприяє підвищенню їхньої мотивації та пізнавальної активності. Розвиток рефлексивних, мета когнітивних та само регулятивних умінь у учнів, що сприяє їхньому успішному навчанню та саморозвитку.

Апробація дослідження: тези подані на конференцію тиждень науки у 2025 році у Національний університет «Запорізька політехніка».

Експериментальна база. Дослідно-експериментальна робота виконувалася у запорізькій гімназії № 47. В експериментальному дослідженні брали участь 120 учнів 5-7 класів, та 10-11 класів.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний обсяг роботи викладено на 85 сторінках. Дослідження містить 2 таблиці. І 1 додаток.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФЛЕКСИВНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В НАДАННІ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ ТА ПІДЛІТКАМ

1.1. Сутність, принципи та особливості рефлексивно-діяльнісного підходу

Рефлексивно-діяльнісний підхід має свої корені у діяльнісно-проективній психології та класичній рефлексії філософії, але в останні десятиріччя він отримав широке визнання в освіті, наукових дослідженнях та практиці. Багато вчених та педагогів активно вивчають та застосовують цей підхід у своїх дослідженнях та роботі.

Одним з вчених, який робить значний внесок у розвиток рефлексивно-діяльнісного підходу, є Доналд Шён [12]. Він вирізняється своїм підходом до рефлексивної практики та методів вирішення проблем, особливо в області практичної освіти та менеджменту. Шён розвинув концепцію «рефлексивної позиції», що сприяє пошуку альтернативних шляхів вирішення проблем, а також розвитку креативності та інноваційного мислення.

Іншим вченим, який активно вивчає рефлексивно-діяльнісний підхід у педагогіці та досліджує його застосування у навчанні, є Девід Колб [10]. Він розробив теорію вчення в процесі діяльності та активного досвіду, в якій відводить ключове значення самому дії та внутрішньому рефлексійному процесу у навчанні та розвитку особистості.

Наприклад, в освітній практиці рефлексивно-діяльнісний підхід може бути застосований у методах «вчення-роботи» або «проблемно-орієнтованого навчання», де учні спочатку здобувають теоретичні знання, а потім застосовують їх у розв'язанні конкретних завдань та ситуацій.

Загалом, рефлексивно-діяльнісний підхід в освіті та дослідженнях активно розвивається та знаходить своє застосування у різних галузях, сприяючи розвитку креативності, саморозвитку та саморегуляції у людей.

Принципи рефлексивно-діяльнісного підходу описані у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Основні принципи рефлексивно-діяльнісного підходу

Принцип	Характеристика
Активність суб'єкта	Освіта розглядається як активний процес, у якому учень або вихованець стає активним учасником навчання. Замість того щоб бути пасивним спостерігачем, студент або професіонал самостійно виконує завдання, зазнає досвіду, який пізніше осмислює
Інтерактивність	Важливим аспектом є взаємодія між учасниками навчального процесу. Спільна діяльність сприяє обміну думками, ідеями, що дозволяє створити спільну зону розвитку
Критичність в осмисленні	Рефлексія передбачає критичний аналіз власних дій та рішень. Це допомагає не лише усвідомити помилки, а й навчитися на них, роблячи висновки для майбутнього
Контекстуальність	Будь-яка дія повинна розглядатися в контексті конкретної ситуації, що підкреслює важливість соціального, культурного та історичного фону
Особистісно орієнтований підхід	Зосередженість на індивідуальних потребах та інтересах учня. Підхід акцентує увагу на розвитку особистості, її самореалізації та саморозвитку

Рефлексивно-діяльнісний підхід поєднує в собі дві важливі складові – рефлексію (аналіз, самооцінку, відображення та осмислення своєї діяльності) та діяльність (активне втручання в реальну ситуацію з метою досягнення певної мети або розв'язання проблеми). При цьому, акцент робиться на постійному вдосконаленні та рефлексії у процесі діяльності.

Один із ключових аспектів рефлексивно-діяльнісного підходу – це постійна рефлексія над своєю діяльністю, у якій враховується як сам процес виконання завдань, так і досягнені результати. Цей процес дозволяє виявляти сильні та слабкі сторони, аналізувати помилки та вчиться на їх прикладах. Таким чином, учасники вчать не просто робити роботу, але й удосконалювати свої дії та підходи.

Ще один важливий аспект – це поєднання аналізу з практикою в процесі навчання та розвитку. Учасники вивчають нову інформацію, методи та засоби, а потім застосовують їх у практичних завданнях або ситуаціях. Це дозволяє закріпити знання та навички, а також навчитися вирішувати реальні проблеми шляхом застосування отриманих знань [44].

Також важливою особливістю рефлексивно-діяльнісного підходу є активна участь учасників у процесі вирішення проблем та пошуку альтернативних шляхів дії. Вони враховують свої власні потреби, вміння та досвід, що дозволяє їм бути більш мотивованими та успішними у досягненні поставлених цілей.

Рефлексивно-діяльнісний підхід сприяє формуванню креативності, ініціативності та саморегуляції учасників. Він допомагає розвивати критичне та аналітичне мислення, сприяє самовдосконаленню та розвитку особистості. Такий підхід дозволяє учасникам бути більш адаптивними та конкурентоспроможними у сучасному світі, де швидкі зміни та завдання знаходяться на порядку денному.

Рефлексивно-діяльнісний підхід має низку особливостей, які визначають його значущість у сучасному освітньому процесі.

1. Процес саморефлексії: Ядром цього підходу є саморефлексія, яка визначає, наскільки усвідомленими є дії особи. Через процес рефлексії особистість може зрозуміти, чому вона діяла певним чином, що могло б бути зроблено інакше та які навчальні моменти можна винести і використати в майбутньому.

2. Діалоговий характер навчання: Педагогічний процес стає діалоговим, що означає, що не лише учні, але й викладачі повинні бути готовими до навчання. Це сприяє розвитку взаємоповаги та довіри у навчальному середовищі.

3. Ведення портфоліо: Деколи в рамках рефлексивно-діяльнісного підходу використовують портфоліо, в якому учні або студенти можуть систематизувати свої досягнення, помилки, висновки з різних ситуацій.

4. Знання як динамічний процес: У цьому підході знання розглядаються не як статичний факт, а як динамічний процес, що постійно змінюється та розвивається завдяки новим досвідам та рефлексії.

5. Емоційний компонент: Рефлексивно-діяльнісний підхід акцентує увагу на емоціях, які виникають під час навчання. Це дозволяє глибше усвідомити свій досвід та сприяє зростанню емоційного інтелекту.

Ось декілька прикладів застосування рефлексивно-діяльнісного підходу [11]:

1. Студенти під час вивчення певної теми проводять дослідження, аналізують отримані дані та публікують результати своєї роботи на семінарах чи конференціях. Після цього вони разом з викладачем проводять колективну рефлексію, обговорюють свої наукові методи, висновки та можливі шляхи покращення подальших досліджень.

2. Вчителі під час колегіального аналізу своєї навчальної практики спільно обговорюють ефективність методів викладання, взаємодію з учнями, організацію навчального процесу тощо. Після цього вони разом шукають нові ідеї та способи покращення своєї роботи на користь учнів.

3. Медичні працівники регулярно проводять рефлексію своєї практичної діяльності, аналізуючи власні помилки, успіхи та роблячи висновки для подальшого вдосконалення медичної практики та покращення якості надання медичної допомоги пацієнтам.

Ці приклади демонструють, як рефлексивно-діяльнісний підхід допомагає важливі інституції та професіонали ефективно використовувати свій досвід, аналізувати дії та досягнення, а також шукають нові шляхи розвитку та покращення.

Декілька українських дослідників і педагогів висловили свої думки щодо рефлексивно-діяльнісного підходу. Зокрема, Олександр Савченко зазначає, що «рефлексивно-діяльнісний підхід в освіті має надзвичайно важливе значення для формування вмінь самостійного мислення та прийняття рішень». На його думку, рефлексія є ключем до глибокого

розуміння предмета, а також необхідною складовою розвитку критичного мислення.

Наталія Климова додає, що «в контексті української системи освіти рефлексивно-діяльнісний підхід може стати основою для формування нової освітньої політики, яка базується на розвитку особистості, її самоосвіті та самовизначенні». Вона підкреслює важливість інтеграції різних методик навчання, які б сприяли розвитку рефлексивних навичок.

Тетяна Шамрай зазначає: «У сучасному світі, що швидко змінюється, важливо навчати учнів не лише знанням, а й умінню адаптуватися до нових умов через рефлексію над власними діями». На думку Тетяни, рефлексія допомагає особистості активно входити в професійне середовище, враховуючи сучасні вимоги.

Рефлексивно-діяльнісний підхід наголошує на важливості саморефлексії, самоаналізу та саморегуляції у процесі навчання та розвитку особистості. Він сприяє розвитку вміння критично мислити, аналізувати власну діяльність, шукати альтернативні шляхи розв'язання проблем та вдосконалення професійних навичок.

Для успішного застосування рефлексивно-діялісного підходу у навчанні та дослідженнях важливо створити сприятливі умови для саморефлексії та самостійної діяльності учасників навчального процесу. Це може включати в себе різноманітні методи та прийоми, які стимулюють учасників до власного аналізу діяльності, обґрунтованого вибору дій та рефлексії їх наслідків.

Рефлексивно-діялісний підхід також підкреслює важливість колективної рефлексії, спільного аналізу діяльності та взаємної підтримки учасників навчального процесу. Колективна рефлексія дозволяє не лише здобувати нові знання та вміння, але й сприяє розвитку спільної творчості та взаємопідтримки, що є важливими складовими успішного навчання та розвитку.

Узагалі, рефлексивно-діяльнісний підхід є потужним інструментом для розвитку креативності, саморозвитку та себеосвіти, сприяючи постійному вдосконаленню і покращенню як особистісних, так і професійних якостей. Цей підхід відкриває нові можливості для саморозвитку та успішного досягнення поставлених цілей [22].

Рефлексивно-діяльнісний підхід є багатограним інструментом, який здатен змінити навчальний процес, зробивши його більш значущим та ефективним. Завдяки своїй орієнтації на активність, інтерактивність та саморефлексію, цей підхід сприяє формуванню особистості, яка готова до самостійного навчання, критичного мислення та адаптації до змінюваного світу.

Розуміння та впровадження рефлексивно-діяльнісного підходу в українську освіту може стати важливим кроком до модернізації освітніх практик та підвищення якості освіти в країні. У контексті викликів сучасного суспільства, розвиток рефлексивного мислення стає не лише бажаним, але й необхідним.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що рефлексивно-діяльнісний підхід вносить значний вклад у підготовку компетентного фахівця, який є не лише носієм знань, але й інтегратором соціальних знань, критичного мислення та емоційної готовності до діяльності. Таке навчання стає справжнім шляхом до успішної реалізації особистісного потенціалу в будь-якій професійній сфері.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти навчальних труднощів у дітей та підлітків

Навчальні труднощі у дітей та підлітків – це актуальна проблема, що викликає занепокоєння у педагогів, психологів та батьків. Ці труднощі можуть мати різні прояви, зокрема у формі неуспішності в навчанні, низької

мотивації, труднощів у сприйнятті та засвоєнні нової інформації, а також проблем у соціальній адаптації.

Розробка психолого-педагогічних аспектів навчальних труднощів у дітей та підлітків важлива для забезпечення їхнього успішного навчання та розвитку. Навчальні труднощі можуть бути пов'язані з різними причинами, такими як психологічні особливості дитини, вікові та індивідуальні характеристики, відсутність певних навичок чи недоліки в навчальних програмах.

Зважаючи на те, що навчальні труднощі можуть мати різноманітну природу і виникати з різних причин, психолого-педагогічні аспекти грають важливу роль у розв'язанні цих проблем. Навчання дітей та підлітків з труднощами вимагає комплексного підходу та індивідуальної уваги до кожної особи.

Причини навчальних труднощів можуть бути різноманітними і зазвичай включають як індивідуальні особливості дітей, так і вплив соціального середовища. Вони можуть бути:

1. Когнітивні фактори: Дефіцити в пам'яті, увазі та сприйнятті можуть суттєво ускладнити навчальний процес. Наприклад, діти з дислексією мають труднощі з читанням, що може призводити до загального зниження успішності.

2. Емоційні та психоемоційні фактори: Діти та підлітки можуть відчувати тривогу, депресію або низьку самооцінку, що негативно впливає на їхню здатність до навчання. Наприклад, дослідження Володимира Дубаса показали, що емоційний стан учнів безпосередньо пов'язаний з їхніми навчальними досягненнями.

3. Соціально-педагогічні фактори: Неправильна організація навчального процесу, не професійна поведінка вчителів або конфлікти в класі можуть також сприяти виникненню труднощів. Володимир Ніколаєнко зазначає важливість підтримки і психологічного клімату в класі для успішної адаптації учнів.

4. Сімейні фактори: Родинне оточення та батьківське ставлення можуть суттєво вплинути на психоемоційний розвиток дитини. Дослідження, проведене Оксаною Логвиненко, показало, що діти з підтримуючих сімей частіше досягають високих навчальних результатів порівняно з тими, чий батьки не цікавляться їхньою успішністю.

Деякі з психолого-педагогічних аспектів, які варто враховувати при роботі з дітьми та підлітками з навчальними труднощами, включають:

1. Індивідуалізований підхід:[44].

— Одним з відомих психологів, що досліджував індивідуальність та різноманітність людей, був Карл Роджерс. Він підкреслював важливість прийняття людини такою, якою вона є, а також створення сприятливого середовища для її розвитку.

— У роботі з дітьми з навчальними труднощами важливо враховувати їхні індивідуальні потреби та можливості. Наприклад, застосування диференційованих методів навчання, таких як індивідуальні та групові проекти або адаптовані завдання, може допомогти кожній дитині досягти успіху.

2. Діагностика та оцінка:

— Дослідження психологічних труднощів учнів проводили такі вчені, як Лайтнер та Кларк. Вони розвинули методи діагностики навчальних труднощів та рекомендації для їх подолання.

— Важливе значення має постійна оцінка прогресу учнів. Наприклад, застосування формативної оцінки дозволяє вчасно виявляти проблеми та коригувати навчальний план для кращих результатів.

3. Розвиток позитивного ставлення до навчання:

— Дослідження про вплив мотивації на навчання проводив відомий психолог Бенджамін Блум. Він розробив теорію когнітивного домінування, де позитивне ставлення до навчання сприяє кращим результатам.

— Створення позитивної атмосфери у класі, заохочення до самостійності та розвитку внутрішньої мотивації може бути ключем до успіху для дітей з навчальними труднощами.

4. Робота з батьками та оточуючим середовищем:

— Велике значення співпраці з батьками дітей з учбовими труднощами досліджувала Моніка Сарро.[55]. Вона довела, що підтримка батьків і залучення їх до процесу навчання має суттєвий вплив на успіх учнів.

— Спільна робота педагогів, психологів, лікарів та інших спеціалістів дозволяє створити інтегрований підхід до підтримки дитини з навчальними труднощами.

Ці приклади показують, як педагогіка та психологія спільно можуть враховувати індивідуальні потреби учнів та розвивати ефективні методи роботи з дітьми з навчальними труднощами. Враховуючи ці аспекти, можна досягти успішного подолання навчальних труднощів та підтримки розвитку кожної дитини.

Навчальні труднощі не лише знижують успішність у школі, але й можуть мати негативні наслідки для загального розвитку дитини. Діти, які стикаються з труднощами в навчанні, часто мають проблеми з самооцінкою, відчувають соціальну ізоляцію і можуть стати жертвами булінгу. Педагог Олена Сімінольна зазначає, що довготривале невизнання досягнень дитини може спричинити розвиток психосоматичних розладів у підлітковому віці.

Зважаючи на важливість підтримки дітей з навчальними труднощами, ключовим елементом успішного навчання є розуміння та визнання їхніх потреб і потенціалу. Для досягнення цієї мети, рекомендується включати в індивідуальний підхід до кожного учня такі аспекти:

1. Побудова довіри та взаєморозуміння:[2].

— Важливо встановити довіру та підтримку відносин між учителем та учнем. Це дозволить дітям відчувати себе підтриманими і зрозумілими, що в свою чергу сприятиме їхньому успішному навчанню.

2. Створення стимулюючого середовища:

— Потрібно створити середовище, яке заохочує навчання та розвиток у кожної дитини. Це може бути досягнуто шляхом заохочення дітей до самовираження, позитивних взаємодій та розвитку їхніх унікальних талантів.

3. Залучення різноманітних методів навчання:

— Для підтримки різних типів навчальних потреб дітей можна ефективно використовувати різноманітні методи навчання, такі як ігрові техніки, візуальні допоміжні засоби, мультимедійні ресурси та інші. Це допоможе забезпечити доступність навчального матеріалу для кожного учня.

4. Підтримка дитини у всебічному розвитку:

— Навчальні труднощі часто пов'язані з іншими аспектами розвитку дитини, такими як соціальні навички, емоційний стан та фізичне самопочуття. Важливо враховувати ці аспекти при плануванні індивідуальної підтримки учнів з навчальними труднощами.

Загалом, розуміння потреб і можливостей кожної дитини, використання індивідуального підходу та взаємодія між педагогами, батьками та спеціалістами є важливими компонентами успішної підтримки дітей з навчальними труднощами. Це допоможе кожному учневі розвинутися на повний потенціал і досягти успіху в навчанні та в житті.

Для подолання навчальних труднощів важливо застосовувати індивідуальний підхід. Серед основних методів, які рекомендують українські педагоги та психологи, можна виділити:

1. Індивідуальний підхід у навчанні: Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, її сильні та слабкі сторони. Нинішні методики навчання повинні бути адаптованими до потреб учнів.

2. Корекційна робота: Включення спеціальних програм і заходів для дітей з навчальними труднощами. Наприклад, програми арт-терапії, ігрової або музичної терапії, що допомагають зняти емоційне напруження.

3. Співпраця з батьками: Заходи для залучення батьків у навчальний процес, навчання їх ефективному підходу в підтримці дітей. Дослідження Марини Грищенко показали, що батьки, що навчаються, як краще взаємодіяти зі своїми дітьми, збільшують їх мотивацію та успішність.

4. Створення позитивного навчального середовища: Педагогічна підтримка, створення атмосфери партнерства та довіри, що сприятиме зниженню стресу у дітей.

5. Професійна підготовка вчителів: Вчителі повинні мати знання про особливості навчальних труднощів та способи їх подолання. Підготовка майбутніх педагогів включає тематику інклюзивного навчання та методи підтримки дітей з особливими потребами.

У добре структурованих умовах, індивідуальний підхід до навчання учнів з навчальними труднощами може стати ключовим чинником у їх успішному розвитку та досягненні результатів. Важливе значення має розуміння потреб і можливостей кожної дитини, створення підтримуючого середовища, застосування гнучких навчальних підходів і співпраця з батьками та іншими фахівцями [50].

Індивідуалізація навчання не лише допомагає учням з навчальними труднощами збільшити свої навчальні результати, але й сприяє їхньому саморозвитку та підвищенню самооцінки. Потужний індивідуальний підхід робить навчання більш ефективним та відкриває нові можливості для успішної адаптації кожної дитини в освітньому середовищі.

Отже, індивідуальний підхід до навчання учнів з навчальними труднощами є критично важливим елементом для їхнього успішного навчання та розвитку. Ретельно розроблені стратегії та підходи, спрямовані на потреби кожного учня, допоможуть їм зростати, навчатися та досягати власних цілей у світі освіти та поза його межами.

Навчальні труднощі в дітей та підлітків – це складна і багатогранна проблема, яка потребує комплексного підходу. Психолого-педагогічні аспекти, соціальні та сімейні фактори, вплив емоційного стану дітей – все це

є важливими елементами, які необхідно враховувати для ефективного навчання. Залучення фахівців з галузі психології та педагогіки, активна співпраця з батьками, а також програми корекційної роботи, можуть суттєво полегшити процес навчання для дітей з труднощами.

Кожна дитина – це унікальний світ, і завдання дорослих полягає у тому, щоб допомогти цим світам розквітати, незважаючи на труднощі, з якими вони стикаються. Підходи до навчання, які враховують індивідуальні потреби та особливості дітей, можуть стати ключем до успіху у розв'язанні цієї важливої проблеми.

1.3. Роль консультативної допомоги в подоланні навчальних труднощів

В сучасному світі все більше уваги приділяється якості освіти та підтримці учнів у процесі навчання. Успішне навчання – це не лише результат інтелектуального розвитку, але й емоційного, психологічного та соціального благополуччя. На жаль, ринок освіти не є ідеальним, і багато учнів стикаються з різного роду труднощами в навчанні. Саме тому роль консультативної допомоги стає надзвичайно важливою.

Навчальні труднощі — це проблеми, з якими стикаються учні в процесі засвоєння знань і навичок. Вони можуть бути різного характеру: когнітивні, емоційні, соціальні або поведінкові. Когнітивні труднощі пов'язані з проблемами в сприйнятті, пам'яті або уваги. Емоційні труднощі можуть проявлятися в стресі, тривожності чи депресії, а соціальні можуть включати проблеми з комунікацією та співпрацею з однолітками.

Консультативна допомога в подоланні навчальних труднощів грає важливу роль в навчальному процесі. Одним із відомих вчених, який вніс значний внесок у цю область, є Джон Дьюї. Він розвинув теорію дії, яка акцентує на навчанні через дію і взаємодію з навколишнім середовищем, що дає учням можливість навчатися шляхом дослідження і спроб.

Інший вчений, Говард Гарднер [56], пропонує теорію множинного інтелекту, яка допомагає більш індивідуально підходити до учнів з різними типами інтелекту та навчальними потребами. Наприклад, учні з візуально-

просторовим типом інтелекту можуть краще розуміти матеріал, якщо вони мають можливість використовувати графіку або картинки.

Поняття повинно бути персоніфіковано, щоб було зрозуміле для кожного учня. Наприклад, застосування історій, завдань або прикладів з реального життя може допомогти учням з навчальними труднощами краще зрозуміти складний матеріал. І отримання зворотнього зв'язку є також важливою складовою консультативної допомоги. Вчитель або консультант може регулярно спілкуватися з учнями, батьками та іншими учасниками навчального процесу, щоб зрозуміти, як допомогти кожному учневі краще порозуміти матеріал та подолати навчальні труднощі.

Крім того, інноваційні підходи до консультативної допомоги, такі як використання технологій у навчанні та використання ігрових методик для залучення учнів, можуть ефективно підтримувати учнів з навчальними труднощами. Наприклад, використання онлайн-платформ для індивідуалізованого навчання або навчання через відео-ігри може здати сприяти кращому засвоєнню матеріалу та збільшенню інтересу до навчання.

Загалом, консультативна допомога в подоланні навчальних труднощів вимагає індивідуального підходу до кожного учня, активної взаємодії усіх учасників навчального процесу та використання різноманітних підходів та стратегій з врахуванням сучасних наукових досліджень та кращих практик у галузі освіти. Такий підхід дозволить кожному учневі розвинути свій потенціал і досягти успіху у навчанні.

Індивідуальний підхід та підтримка учнів з навчальними труднощами можуть базуватися на відомих вчених та педагогічних дослідженнях. Наприклад, теорія множинних інтелектів Гарварда Гаррісо навідує на те, що кожна людина має різні типи інтелекту та сильні сторони. Цей підхід використовується в консультативній допомозі для визначення і розвитку індивідуальних сильних сторін учнів.[32].

Згідно з цією теорією, консультант може сприяти учневі у виявленні його передовідгукними здібностями та інтересами, щоб підтримати його у

дослідженні нового матеріалу чи розв'язанні завдань. Наприклад, якщо учень виявляє підвищений інтерес до музики, консультант може рекомендувати використання музики як додаткового засобу запам'ятовування матеріалу чи надихати учня створювати музичні асоціації з навчальною темою.

Крім того, підхід, що базується на теорії «зони найближчого розвитку» Лева Виготського, може бути також корисним у консультативній допомозі учням з навчальними труднощами. Згідно з цією теорією, дитина може досягти вищого рівня розвитку, якщо отримує підтримку від дорослих або більш досвідчених учнів. Таким чином, консультант може стати «співробітником» учня, який надає необхідну допомогу та підтримку у вирішенні навчальних завдань.

Загалом, використання підходів та теорій вчених у консультативній допомозі може сприяти ефективному подоланню навчальних труднощів учнів та забезпечити їм індивідуальний підхід та підтримку у навчанні.

Узагальнюючи, використання вчених теорій у консультативній допомозі учням під час навчання дозволяє створити ефективний та індивідуалізований підхід до кожного учня. Використання таких теорій, як теорія множинних інтелектів та теорія «зони найближчого розвитку», дозволяє консультантам сприяти розвитку сильних сторін учнів та надавати їм необхідну допомогу у вирішенні навчальних завдань [47]

Цей підхід сприяє не лише подоланню навчальних труднощів учнів, але й стимулює їхній розвиток та самопізнання. Розуміння і працювання на базі відомих вчених досліджень дозволяє консультантам максимально ефективно адаптувати навчання до індивідуальних потреб кожного учня, сприяючи їхньому успіху та досягненню в навчанні. Такий підхід дозволяє створити позитивне та підтримуюче навчальне середовище, що сприяє розвитку кожної дитини унікальним та ефективним способом.

Консультативна допомога в навчальному процесі в широкому сенсі охоплює підтримку, яку можуть отримати учні, батьки та вчителі для

подолання навчальних труднощів. Це може включати психологічну підтримку, навчальні стратегії, коучинг, проведення тренінгів та семінарів.

1. Психологічна підтримка.

Психологічний аспект навчання є ключовим. Вчителі та консультанти можуть помітити, коли учень демонструє ознаки стресу або тривожності, що може бути наслідком навчальних труднощів. Психологічна підтримка включає розмови з учнями, допомогу в усвідомленні власних емоцій, а також вивчення стратегій управління стресом. Наприклад, зауважено, що використання методів релаксації та практик уважності допомагає учням краще зосередитися на навчанні.

2. Навчальні стратегії.

Консультанти можуть надавати учням або їхнім батькам інформацію про ефективні навчальні стратегії. Це може бути навчання організації часу, планування навчального процесу чи використання різних стилів навчання. Наприклад, візуальні матеріали можуть бути корисними для візуалізаторів, а аудіозаписи – для слухачів.

3. Коучинг і менторство.

Коучинг та менторство є важливими формами підтримки, які можуть допомогти учням реалізувати їх потенціал. Консультанти виступають в ролі наставників, які надають індивідуальну підтримку, допомагають ставити цілі та досягати їх. Вони навчають учнів саморефлексії, що є важливим кроком на шляху до усвідомлення своїх сильних і слабких сторін.

4. Тренінги та семінари.

Проведення тренінгів і семінарів для учнів і батьків може бути корисним для вирішення загальних проблем. Тренінги можуть включати теми, пов'язані з управлінням часом, як навчатися ефективніше, або як підтримувати дітей під час навчання. Семінари для батьків можуть також забезпечити знання, які допоможуть їм підтримати своїх дітей вдома.

Багато українських авторів акцентують увагу на важливості консультативної допомоги в навчанні. Наприклад, у роботах психолога

Вікторії Гуменюк зазначається, що «підтримка з боку консультантів є затребуваною не лише для учнів, але й для батьків, які часто не знають, як краще допомогти своїй дитині». Вона підкреслює, що правильний підхід може кардинально змінити навчальний процес і позитивно вплинути на емоційний стан учнів.

Висновок до першого розділу

У першому розділі розглядались наступні понятті: сутність, принципи та особливості рефлексивно-діяльнісного підходу (рефлексивно-діяльнісний підхід поєднує в собі рефлексію та діяльність, ключовий аспект цього підходу є постійна рефлексія над своєю діяльністю), навчальні труднощі та їх аспекти (можуть мати форму неуспішності в навчанні, низька мотивація, або її відсутність і тд), і роль консультативної допомоги в подоланні навчальних труднощів (консультативна допомога охоплює підтримку, яку можуть отримати учні, батьки та вчителі).

Консультативна допомога в подоланні навчальних труднощів є потужним інструментом, який може змінити життя учнів, забезпечити їм підтримку і сприяти їх успішному навчанню. Важливо, щоб освітні інституції усвідомлювали потребу в цих послугах і активно їх впроваджували. У співпраці з українськими психологами та педагогами, які підкреслюють важливість комплексного підходу до навчання, ключовим аспектом повинно стати формування середовища, де кожен учень відчує себе підтриманим та зрозумілим. Консультативна допомога має стати невід'ємною частиною навчального процесу та забезпечувати ефективну підтримку всім учасникам освітнього процесу.

Навчальні труднощі – це комплексний феномен, який охоплює різноманітні аспекти, що впливають на навчальний процес. Психолого-педагогічну класифікацію труднощів можна розділити на кілька видів: академічні (пов'язані з вивченням предметів), поведінкові (проблеми в

соціальних взаємодіях), емоційні (тривога, страх перед навчанням) та мотиваційні (відсутність інтересу до навчання).

Педагог Валентина Піскун у своїй праці наголошує на необхідності дій у команді для подолання навчальних труднощів. «Взаємодія вчителів, психологів і батьків є виходом з непростої ситуації», – зазначає вона. Валентина Піскун також вказує на те, що в Україні ще необхідно більш активніше впроваджувати системи підтримки в навчальних закладах.

Отже, консультативна допомога в подоланні навчальних труднощів має різноманітні підходи та стратегії, які базуються на відомих вчених та дослідженнях у галузі освіти. Ці підходи сприяють індивідуальному підходу до кожного учня та стимулюють їх розвиток та успішність в навчанні. Додатково, важливим аспектом консультативної допомоги в подоланні навчальних труднощів є використання позитивної підсилювальної діяльності. Це означає підтримку учнів у їхніх зусиллях при подоланні труднощів та відзначення їх досягнень. Наприклад, похвала за зусилля та активну участь у навчанні може значно підвищити мотивацію учнів та допомогти їм впоратися з навчальними труднощами.[60]

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Методи діагностики навчальних труднощів та рівня рефлексивності

У сучасній освіті важливою складовою є не лише передачу знань, але й підтримка розвитку учнів, виявлення їхніх труднощів у навчанні та визначення рівня рефлексивності. Навчальні труднощі можуть виникати з різних причин: індивідуальних особливостей, середовища навчання, педагогічних підходів. Рефлексивність, у свою чергу, визначає здатність учня аналізувати власний досвід, критично оцінювати свою діяльність і адаптуватися до нових умов.

Діагностика навчальних труднощів є важливим етапом у педагогічному процесі. Вона дозволяє виявити проблеми, з якими стикаються учні, і адаптувати навчальні методи відповідно до їхніх потреб.

1. Розглядання причин навчальних труднощів

Перш ніж перейти до методів діагностики, важливо зрозуміти, що навчальні труднощі можуть бути зумовлені такими факторами:

- Індивідуальні особливості учнів: Психологічні (тревожність, низька мотивація, аутизм), фізіологічні (порушення слуху, зору).
- Соціальне середовище: Підтримка чи, навпаки, відсутність підтримки з боку сім'ї, однолітків.
- Педагогічні фактори: Методика викладання, організація навчального процесу.

2. Методи діагностики

Серед широкого спектра методів діагностики можна виділити кілька найбільш поширених, які використовують як в Україні, так і за кордоном.

2.1. Психолого-педагогічне тестування

Тестування є одним із найефективніших способів виявлення навчальних труднощів. За допомогою спеціально розроблених тестів, які можуть містити як закриті, так і відкриті питання, вчителі можуть оцінити

рівень засвоєння матеріалу, а також виявити специфічні проблеми. Наприклад, тести на виявлення дислексії або дисграфії.

2.2. Спостереження

Спостереження за учнями в процесі навчання дозволяє виявити їхні труднощі в реальному часі. Учитель може оцінювати, як учні взаємодіють із навчальним матеріалом, які методи вони використовують для розв'язання задач, а також як реагують на завдання.

2.3. Анкетування

Анкети, що заповнюють учні, їхні батьки та вчителі, можуть дати уявлення про навчальні труднощі з різних точок зору. Наприклад, учні можуть прямо вказати на труднощі у певному предметі або вказати на проблеми, які виникають під час виконання домашніх завдань.

2.4. Кейс-методи

Кейс-методи є ефективними для виявлення труднощів у навчанні на основі реальних ситуацій. Вони дозволяють вивчати проблеми учнів у комплексі, оцінюючи не лише навчальні результати, але й соціальну взаємодію, мотивацію та емоційний стан.

2.5. Методики оцінки емоційної сфери

Емоційний стан учня також може суттєво впливати на його навчальну діяльність. Використання методик, які дозволяють оцінити емоційний фон (наприклад, тестування на рівень тривожності, щастя), може дати вчителю зрозуміти, чому учень стикається з труднощами.

Рефлексивність у навчанні визначає здатність учня усвідомлювати свої дії, вчитися на власному досвіді та адаптувати підходи до навчання. Діагностика рівня рефлексивності є важливою складовою освітнього процесу.

1. Визначення та роль рефлексивності

Рефлексивність розглядається як складова професійної та особистісної підготовки учня. Вона включає в себе здатність до самоаналізу, критичного мислення та здатність до саморегуляції. Важливість рефлексивності у

навчанні підкреслюють багато українських авторів, зокрема В. С. Рибалка і Н. Ю. Журавльова, які зазначають, що процес навчання стає більш ефективним, коли учні вміють аналізувати свої дії та мотиви.

2. Методи діагностики рефлексивності

Для оцінки рівня рефлексивності можуть використовуватися різні методи.

2.1. Самооцінка.

Одним із найефективніших методів є самооцінка. Учні можуть заповнювати анкети або таблиці, де відповідають на запитання про свої досягнення, труднощі, а також про способи подолання цих труднощів. Це дозволяє їм усвідомити свої сильні та слабкі сторони.

2.2. Рефлексивні щоденники.

Заповнення рефлексивних щоденників є ще одним змістовним методом, який допомагає учням відстежувати свій розвиток. Вони можуть записувати свої думки, відчуття, запитання та висновки після навчальних занять.

2.3. Групові дискусії.

Групові дискусії дозволяють учням ділитися своїм досвідом, аналізувати позиції однолітків, ставити запитання і шукати відповіді критично. Таким чином, вони розвивають рефлексивні навички.

2.4. Портфоліо.

Створення портфоліо допомагає учням документувати свої досягнення, а також думки та рефлексії щодо власного навчання. Це може включати роботи, які вони виконували, відеозаписи їхніх виступів, зразки тестів та інші матеріали.

В українській педагогічній науці активно досліджуються питання діагностики навчальних труднощів та рефлексивності. Зокрема, доробок І. В. Кудрявцевої підкреслює важливість комплексного підходу до вивчення навчальних труднощів. На її думку, важливо не лише виявити проблеми, але й зрозуміти їх природу.

Серед українських науковців слід також зазначити В. О. Кременя, який акцентує увагу на важливості розвитку рефлексивних навичок у сучасному навчанні. Він наголошує, що рефлексивність є не лише бажаною, але й необхідною умовою для успішного навчання.

Мету діагностики навчальних труднощів та рефлексивності можна досягнути, інтегруючи ці методи в освітній процес. Це може включати:

- Використання діагностичних тестів на початку навчального року для виявлення труднощів, а також для планування індивідуальних занять.
- Налагодження системи підтримки для учнів, які стикаються з труднощами, наприклад, консультації з психологами або репетиторами.
- Впровадження рефлексивних практик в щоденний навчальний процес, таких як аналіз уроків, обговорення процесу навчання та оцінка навчальних результатів.

Діагностика навчальних труднощів та рефлексивності є важливою складовою сучасного навчального процесу. Використання різноманітних методів дозволяє вчителям не лише виявити проблеми, але й адаптувати підходи до кожного учня. Досвід українських науковців, таких як В. С. Рибалка та І. В. Кудрявцева, підкреслює значення комплексного підходу до подолання навчальних труднощів та розвитку рефлексивності, що в свою чергу, сприяє створенню більш ефективного і підтримуючого навчального середовища.

При аналізі змісту і складу рефлексивного процесу, пов'язаного з прийняттям рішень, слід враховувати ще одну важливу ситуацію. Крім власне когнітивного рефлексу, диференціація багатьох інших типів, класів, форм і модусів не тільки можлива, але і об'єктивно необхідна, на що вказували представники метакогніанізму, одного з напрямків сучасної когнітивної психології, а також в концепції цілісного процесу психічної регуляції діяльності, раніше розробленої А.В. Карповим [42, с.340]. Рефлексія виникає при аналізі прийняття людиною рішень в ситуаціях соціальної взаємодії і є одним з основних механізмів розвитку особистості. І

у той же час, будучи підсистемою регулювання процесу прийняття рішень, рефлексія не тільки об'єднує інші підсистеми регулювання, а й координує їх (наприклад, цінність в діяльності з прийняття рішень).

А.В. Карпов виділив різні способи відображення і зазначив, зокрема, що рефлексивність як психічна властивість є одним з основних аспектів цілісної психічної реальності, який в цілому корелює з рефлексами. Інші 2 модули – це рефлексії в їх процесуальному стані та рефлексії як особливий психічний стан. Ці 3 модули тісно пов'язані один з одним, впливають один на одного і утворюють якісну визначеність на рівні їх синтезу, що має на увазі концепцію відображення. Саме синтез цих модулів і становить його якісну точність. Таким чином, рефлексія - це унікальна характеристика, притаманна тільки людині, стан усвідомлення чого-небудь, процес вираження свого змісту в психіці [2, с. 290-307].

Загальні рефлекторні параметри є не тільки дуже важливими з точки зору забезпечення діяльності і поведінки, а й часто основними і найбільш специфічними. Саме він надає складність, різноманітність, суперечливість і, в кінцевому рахунку, унікальність того, що зазвичай позначається поняттям регуляції свідомої і довільної діяльності. Саме завдяки рефлексу суб'єкт здатний частково контролювати свої функції або впливати на них. За допомогою рефлексивного процесу суб'єкт регулює інших і частково продукує (розкриває себе) – базові та об'єктивні патерни і характеристики самого себе. А.В. Карпов пояснює можливі типи впливу рефлексивних процесів на патерни психологічних функцій на більш низькому рівні, приходячи до висновку, що рефлексії характеризуються перетворюючою функцією, яка підвищується міра суб'єктивності регулятивної діяльності, поведінки і спілкування [3, с.197-210].

Рефлексивні функції не виникають, а усвідомлюються і здійснюються в реальній діяльності (в тому числі при виникненні складної ситуації в діяльності), але, перш за все, в діяльності з прийняття рішень. Рефлексивні функції включені в усі компоненти структури прийняття рішень. Таке

сприйняття необхідності прийняття рішення, розробка його можливих варіантів, його аналіз, розробка програми досягнення цілей рішення і його подальша безпосередня реалізація (координація, переконання опонентів, прогнозування результатів) відбувається в умовах жорсткої необхідності подолання безлічі труднощів. Таким чином, можна припустити участь рефлексів в подоланні суб'єктивно сприймаються труднощів і їх рішеннях, в свідомому побудові способу дії або системи дій, що організують розробку і прийняття суб'єктивно правильних і ефективних варіантів, в тому числі в разі нейтралізації причин труднощів, а також реалізації від обраного рішення залежить вплив стресових умов [6].

На думку Ромека, використання навичок, спрямованих на аналіз різних сценаріїв і аналіз необхідних дій, може супроводжуватися недостатньо чітким формулюванням намірів. Неповноцінний план дій; негативна оцінка наслідків дій, що призводить до виникнення збиткових поведінкових стереотипів і неадекватних установок в поведінці [6].

У ситуації здійснення певних видів діяльності першим поштовхом до виникнення рефлексів є неможливість здійснення діяльності відповідно до існуючих норм, провал діяльності, невідповідність результатів поставленим цілям, відсутність необхідних матеріалів і т.д. це створює розрив між компонентами діяльності, її припиненням і включенням механізмів свідомості.

Як неодноразово вказувалося, рефлексивність є особистісною властивістю, тому її можна виміряти [9, с.244]. З точки зору нашого розгляду, це також означає, що його можна розглядати як кількісний аргумент при пошуку та виявленні нових функціональних залежностей та взаємозв'язків.

В даний час існує досить багато досліджень, в яких об'єктом аналізу є різноманітні фактори, що визначають якість метакогнітивного моніторингу і можливість його розвитку. Незважаючи на актуальність подібних досліджень, їх загальний недолік полягає в перевазі емпіричної спрямованості. Іншими словами, вивчення факторів зміни якості

метакогнітивного моніторингу проводиться, як правило, без спроб побудувати теоретичну модель, що пояснює причини недостатньої довіри до вирішення завдань. З одного боку, це обмежує можливості дослідницької роботи з даного питання як такої, а з іншого - ускладнює створення відповідних навчальних процедур, спрямованих на підвищення якості метакогнітивного моніторингу. У зв'язку з цим актуальним завданням є пошук теоретичного контексту, в якому проблема моніторингу когнітивної активності при вирішенні освітніх завдань може отримати теоретичне і методологічне обґрунтування.

У вже згаданому дослідженні Дж.Меткалф протиставляє метакогнітивний моніторинг, щоб побачити природу спотворень. Перша з них полягає в тому, що люди схильні до самообману і вводять себе в оману щодо своїх здібностей. Тому, якщо вона нічого не знає або володіє недостатніми когнітивними ресурсами для вирішення проблеми, вона буде намагатися переконати себе в зворотному і видавати бажане за дійсне [3, с.257-290].

Вимірювання процесу моніторингу здійснюється за допомогою різних типів метакогнітивних суджень, тобто процедур оцінки суджень, які суб'єкт виносить про свої знання та когнітивні дії на різних етапах прийняття рішення. Одним з таких типів суджень є судження про самовпевненість (self-confidence judgment).

2.2 Організація формуючого експерименту

Було проведено емпіричне дослідження-діагностику рефлексів в процесі когнітивного моніторингу в навчальній діяльності. У дослідженні взяли участь 120 учнів 14-15 років .

Вивчення метакогнітивного моніторингу зазвичай полягає в аналізі різних типів суджень (так званих метакогнітивних суджень), які людина виносить про успішність вирішення тієї чи іншої когнітивної задачі. Одним з

таких суджень є судження про довіру до прийнятого рішення (judgmentoftrust). Наприклад, випробовувані висловлюють впевненість в тому, що вони правильно запам'ятали матеріал, вирішили розумові завдання, вибрали правильну відповідь на тестах на знання і т. д.

Випробовувані висловили ступінь їх впевненості в правильності вирішення завдання (використовуючи різні шкали) і оцінили її за шкалою від 0 до абсолютної. У дослідженні також використовували наступні методи:

1. Самооцінка рівня онтогенетичних рефлексів (М. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов).

2. «Методика визначення рівня рефлексивності» (А. В. Карпова, В. В. Пономарьова.)

Самооцінка рівня онтогенетичних рефлексів (М. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов). Методика спрямована на вивчення рівня онтогенетичних рефлексів, включаючи аналіз минулих помилок, успішного життєвого досвіду. Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов розробили експрес-діагностику рівня самооцінки, яка складається з 15 питань і, як наслідок, дозволяє респонденту визначити його рівень.

«Методика визначення рівня відбивної здатності». А. В. Карпов, В. В. Пономарьова. Дана методика заснована на загальній інтерпретації відбивної здатності і теоретичних матеріалах, які відображають багато інших важливих особливостей цієї властивості. Ця методика не тільки фокусується безпосередньо на рефлексивності як психічному властивості, але і побічно враховує її прояви в двох інших модусах. Питання методології враховує і рефлексивність як психічну властивість, і рефлексивність як процес, і рефлексивність як стан. За результатами методики визначається наявність 3 з 1 основних типів рефлексії: ситуативної (актуальною), ретроактивної і перспективною. Анкета складається з 27 пунктів, а відповіді формуються за 7-бальною шкалою Ліккерта. За даними опитувальника, також сформовано 1 значення, яке характеризує загальну ступінь розвитку особистісного рефлексу.

Для кількісної оцінки результатів, тобто для порівняння достовірності, проводиться кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Пірсона) як показник об'єктивності когнітивного моніторингу та рефлексивності методами описової статистики, зокрема середнім значенням і стандартним відхиленням, а також критеріями хі-квадрат для кількісного аналізу результатів.

Таблиця 2.1.

Результати кореляційного аналізу (коефіцієнт кореляції Пірсона) за методиками «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії» (за М. Фетискіним, В. Козловим, Г. Мануйловим) та «Методика визначення рівня рефлексивності» А. В. Карпова, В. В. Пономарьової.

	Методика визначення рівня рефлексивності			Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії
	ретроспективна	перспективна	ситуативна	
Метакогнітивні судження – впевненість у правильності рішення	R=0.46 P=0.05	R=0.34 P=0.000	R=0.24 P=0.000	R=-0.31 P=0.000

В результаті цих аналізів була встановлена значна кореляція з індексом спадкоємності. Показником впевненості в правильності вирішення завдання є «Методика визначення рівня рефлексивності» а. в. Карпова, V.V.It має найбільшу кореляцію з показниками Пономарьової. Чим вище була впевненість в правильності рішення задачі, тим вище була здатність випробуваного до ретроактивним ($r=0,46$; $p<0,05$), перспективним ($r=0,34$; $p=0,000$) і ситуативним ($r=0,24$; $p=0,000$) рефлексів. Вони виявляють схильність до самоаналізу своїх дій в рамках певних життєвих ситуацій, можливостей і ресурсів.

У ході кореляційного аналізу було встановлено значущий негативний взаємозв'язок між показниками надійності метакогнітивного моніторингу та результатами методики визначення рівня онтогенетичних рефлексів ($r=-0,31$; $p=0,000$) (див.таблицю 1). Не дивно, що у нас насправді спостерігається негативна кореляція між рівнем рефлексивної впевненості в правильності розробки і вирішення проблем, адже людина продумує форму своєї діяльності, аналізує різні аспекти її ефективності і стежить за деталями виконання цієї діяльності, через що він відчуває занепокоєння. Його здатність досягати значущих цілей і задовольняти потреби. Це чудове місце для початку.

Аналізуючи методику Карпова із застосуванням критерію χ^2 -квадрат (λ^2), було статистично підтверджено, що серед респондентів переважав такий тип рефлексії, як ретроактивна [$\lambda^2=5,97$, $p=0,05$].

Аналізуючи методику визначення рівня онтогенетичних рефлексів з використанням критерію χ^2 -квадрат (λ^2), було статистично підтверджено, що переважав середній рівень онтогенетичних рефлексів [$\lambda^2=6,79$, $p=0,05$].

Важливо детально продумати свою майбутню діяльність, випробовувані визначають знання і вміння, необхідні для вирішення завдання, прагнуть не порушувати встановлені ними тимчасові рамки, детально аналізують процес вирішення завдання і володіють більш високим рівнем розвитку рефлексорних здібностей. Такі випробовувані схильні аналізувати як завершену форму діяльності, так і плановану поведінку в майбутньому.

Вони добре знають свій поведінковий репертуар, володіють стратегіями вирішення проблем, що забезпечують досягнення позитивних результатів, і використовують рефлексивні техніки і тактики для занурення в свій власний внутрішній світ, щоб свідомо аналізувати і оцінювати свій досвід. Знання Стратегії як важливого компонента індивідуального досвіду дозволяє суб'єкту знаходити рішення в нових ситуаціях, справлятися з тривогою і формувати оптимістичні очікування щодо результатів дій.

Чим довше випробуваний думає про можливі труднощі, тим менше він впевнений в позитивному результаті своїх дій, тим більша ймовірність того, що він буде «чіплятися» за свої помилки і недоліки. Отже, мислення суб'єкта з високим рівнем розвитку здатності прогнозувати невдачі являє собою цілісний і узагальнений погляд на проблемну ситуацію, що враховує різні сценарії, різні можливості вирішення внутрішніх протиріч. Воно призначене для формування моделі. Це покликане істотно відвернути їх від реального виконання конкретних завдань, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Набуті знання про когнітивні та особистісні аспекти людини, безпосередньо пов'язані з рефлексією, можуть бути використані в практичній психології, оскільки психологічна підтримка клієнта може здійснюватися через розвиток здатності до рефлексії, тобто розвиток більшої обізнаності про своє життя і її індивідуальній сфері.

В результаті емпіричного дослідження було виявлено, що серед учнів переважає ретроспективна рефлексія, яка спрямована на аналіз завершених дій, минулих помилок і т.д. у них також середній рівень онтогенетичних рефлексів, і підлітки можуть боятися робити помилки через минулий досвід. В цілому, чим вище рівень рефлексивного розвитку, тим частіше учні відчують тривогу і невпевненість в правильності вирішення завдань через надмірного аналізу і переосмислення завершених навчальних дій.

2.3. Розробка та апробація програми консультативної допомоги на засадах рефлексивно-діяльнісного підходу

Розробка та апробація програми консультативної допомоги на засадах рефлексивно-діяльнісного підходу є важливим напрямком в області психологічного консультування. Рефлексивно-діяльнісний підхід передбачає, що під час консультування основна увага приділяється розвитку здатності

клієнта до самоаналізу, усвідомлення власної діяльності та пошуку ефективних стратегій вирішення проблем [51].

Основні етапи розробки такої програми можуть включати:

1. Теоретичний аналіз концепції рефлексивно-діяльнісного підходу та його застосування в психологічному консультуванні.
2. Визначення ключових принципів, методів та технік, що відповідають рефлексивно-діяльнісному підходу.
3. Розробка структури програми консультативної допомоги, яка включає діагностичний, корекційно-розвивальний та аналітичний компоненти.
4. Підбір відповідного психодіагностичного інструментарію для оцінки рівня рефлексивності, особистісних та діяльнісних характеристик клієнтів.
5. Створення методичних рекомендацій для психологів-консультантів щодо проведення консультативних сесій в руслі рефлексивно-діяльнісного підходу.
6. Апробація програми на вибірці клієнтів, що звертаються за психологічною допомогою, з подальшим аналізом її ефективності.
7. Корекція та оптимізація програми за результатами апробації.

Впровадження такої програми дозволяє розвивати в клієнтів здатність до самопізнання, аналізу власної поведінки та пошуку оптимальних способів вирішення життєвих проблем. Це сприяє підвищенню їх психологічної компетентності та автономності у прийнятті рішень.[18].

Необхідність застосування рефлексивного підходу до організації освітнього процесу виникла з двох причин:

- Перш за все, у зв'язку з пошуком шляхів залучення суб'єкта освітнього процесу до саморозвитку, це необхідна умова підготовки до життя;
- По-друге, необхідно підготувати викладачів до навчання учнів за особистісно орієнтованими методиками, проголосити залучення

досліджуваних предметів до творчої діяльності та культурних цінностей, до проблемно-пошукового навчання, що передбачає зміщення акценту з інформації та відтворення, акцентування уваги на засвоєнні знань, умінь і навичок з культури.

З вирішенням цих завдань пов'язаний розвиток рефлексії між викладачами та учнями, що забезпечує важливий аналіз виконуваних заходів і досягнутих результатів, а також пошук резервів для підвищення їх ефективності.

У словнику Філософської енциклопедії говориться, що в філософії прийнято говорити про 3 видах рефлексії:

- Елементарної в зв'язку з розглядом і аналізом знань і поведінки, відображенням їх сенсу;
- Науковий, що включає критику і аналіз теоретичних знань, отриманих з використанням методів і методик, характерних для певної галузі наукових досліджень;
- Філософський, пов'язаний з усвідомленням і розумінням існування і свідомості, а також людської культури в цілому.

Очевидно, що всі 3 типи рефлексії важливі для підготовки до життя студента. Рефлексія як процес - це розуміння власної діяльності та аналіз її для подальшого цілеспрямованого вдосконалення [5].

Можна стверджувати, що необхідно включити рефлексію в усі компоненти змісту освіти відповідно до прийнятого підходу до визначення змісту освіти як системи педагогічно адаптованих елементів соціального досвіду, включаючи знання про світ і способи діяльності, досвід творчої діяльності, емоційний і гідний ставлення до реальності. Можна стверджувати, що необхідно включати рефлексію в усі компоненти змісту освіти. Це пов'язано з тим, що педагогічний і методологічний підхід до організації процесу навчання вимагає радикальних змін, суть яких можна висловити наступним чином:

– Знання і діяльність, в які залучається суб'єкт в процесі придбання, можуть стати повноцінним активом індивіда тільки в тому випадку, якщо вони включені в механізми розвитку суб'єкта;

– Знання і дії, які не пов'язані з розвитком суб'єкта навчання, їх потребою і здатністю усвідомлювати особистісну значимість і цінності, мертві.

Реалізація рекурсивного підходу в навчанні студентів неможлива без визначення деталей реалізації в разі кожного елемента освітнього контенту.

Знання про світ і способах діяльності, з одного боку, виступає як знання про предмет, а з іншого – як знання про те, як здійснювати пізнавальну діяльність, тобто про рефлексю. Елементи методології і теорії пізнання включені в систему наукових знань, тому при освоєнні навчальних матеріалів наукова рефлексія над системою реально-предметних знань, рефлексивна теоретична діяльність суб'єкта навчання над цими знаннями передбачає їх теоретичний аналіз, прийняття деяких припущень, моделювання явищ і процесів. Результатом рефлексії в цьому випадку стає система теоретичних знань, яка є відносно вірним відображенням реальної картини і в той же час передбачає кілька припущень. Рефлексія над системою отриманих знань призводить до розуміння недосконалості отриманих знань і створення нових знань за її межами [30].

У найпростішому випадку базової рефлексії рефлексивний підхід до придбання знань передбачає постановку наступних питань»: що я роблю?» «Як я це роблю? Чому, для чого я це роблю?» Здійснення теоретичної рефлексії передбачає формування знань про те, як обробляти теоретичні знання, як можна і потрібно проводити логічний і теоретичний аналіз.

Аналізуючи 2-й елемент змісту освіти, що включає вміння виконувати дії, які повинні формуватися в процесі навчання, слід зазначити, що в нормативній літературі останніх років вміння виконувати рефлексю включено до переліку загальноосвітніх. Він обов'язковий для формування як в

початковій, так і в старшій школі. Цей навик можна представити у вигляді набору специфічних умінь, які включають в себе наступні здібності:

- Контролювати власні дії, в тому числі уявні;
- Контролювати логіку своїх думок, міркувань і розгортання;
- Визначати порядок, ієрархію етапів пізнавальної діяльності, ґрунтуючись на відображенні досвіду вже засвоєної діяльності;
- Бачити відоме невідомим, знайоме незвичайним, очевидним, тобто здатність бачити протиріччя, які є причиною руху думок;
- Застосовувати діалектичний підхід до аналізу ситуацій і оцінювати їх з точки зору різних спостерігачів (технологія НЛП);
- Трансформувати зміст опису конкретного явища в термінах поставленої мети або умови.;
- Використовувати теоретичні методи пізнання для аналізу знань, їх структури і змісту;

Наведений вище перелік умінь не вичерпує всіх можливих проявів рефлексів в учнів в процесі пізнавальної діяльності. Ознаки оціночно-аналітичної активності, пов'язані з самим собою, своєю діяльністю, набутими знаннями, можна вважати видом рефлексивної діяльності школярів.

Формування 3-го елемента змісту освіти в процесі навчання студентів (досвіду творчої діяльності) залучає їх до аналізу власного досвіду, пошуку в ньому логіки творчого дослідницького процесу, і результатом може стати вирішення поставлених проблем. Цей вид діяльності і є рефлексія [25].

При висвітленні питань про досвід творчої діяльності необхідно звертати увагу на необхідність залучення школярів до пошуку вирішення проблеми до їх власного досвіду, а також до «зовнішніх джерел», таким як вчителі, Підручники і т.д. пошук відповідей на питання у власному досвіді - це незалежний і творчий процес вирішення проблем за допомогою інтуїції, прозріння, позитивних роздумів і, відповідно, особистісного розвитку.

Емоційне і гідне ставлення людини до навколишньої дійсності може не збігатися з набутими знаннями і досвідом ведення різних видів виникає діяльності. З психології відомо, що знання не стають набуттям особистості, якщо вони не усвідомлені і «прийняті» нею. Прийняття знань відбувається в рефлексивної діяльності і передбачає залучення емоційної сфери суб'єкта. В результаті формується власне оціночне і емоційне ставлення людини до світу, знань, їх ролі в його житті. Оскільки емоції є результатом діяльності, пов'язаної з оцінкою навколишнього світу та інформації про себе, оціночна діяльність включає в свою основу рефлексію.

На жаль, більшість шкільних підручників не містять інформації, яка спонукала б суб'єкта вивчення оцінювати діяльність, а це розвиток ціннісно-емоційної сфери. Більш того, вчителі не завжди планують завдання для здійснення оціночної діяльності на уроках, що пов'язано з неповним освоєнням цього компонента змісту освіти [58].

З наведеного вище аналізу видно, що рефлексія, яка є складовою частиною всіх компонентів змісту освіти, впливає на результат засвоєння тільки побічно, через організацію навчальної діяльності, через структуру і порядок вивчення матеріалів. Ефективність цього впливу може бути підвищена за рахунок застосування рефлексивного управління освітнім процесом (управління шляхом рефлексії називається рефлексивним менеджментом).

Суттєвою особливістю рефлексивного управління є те, що метою спільної діяльності викладачів і студентів є розвиток здатності до автономії та самореалізації в освітньому процесі. Т. Давиденко зазначає, що суттєвою особливістю рефлексивного управління є делегування ряду повноважень і відповідальності за результати навчання.

Основу технології рекурсивного управління складають управлінські функції і дії, які характерні для традиційних методів управління. Реалізація цього процесу складається з 4 етапів, розроблених рефлексивною моделлю управління Давиденко:

- Етап рефлексивного аналізу;
- Етапи конструктивного напрямку;
- Етап стабілізації;
- Етапи системної рефлексії;

Ці етапи утворюють цикл рекурсивного управління, в якому кожен етап відіграє певну роль.(табл.2.2)

Таблиця 2.2

Конструктивні і неконструктивні впливи вчителя на суб'єктів навчання

Неконструктивні впливи	Конструктивні впливи
1. Демонструється навколишня дійсність	1. Пред'являється навколишня дійсність
2. Надається готова інструкція	2. Конструюється разом план дій
3. Ставиться й розв'язується учителем проблемна ситуація	3. Ставиться і розв'язується разом з учнями проблемна ситуація
4. Даються загальні рекомендації типу: „працюйте”, „запам'ятайте”, „будьте уважними”	4. Аналізуються конкретні ситуації. Підкреслюється важливість інформації для життя, подальшого навчання
5. Дається оцінка тільки у формі «правильно», «невірно»	5. Оцінюється діяльність за декількома критеріями
6. Пред'являються універсальні вимоги	6. Індивідуалізуються вимоги

Результатом використання конструктивного впливу вчителя на школярів є резонанс, який в разі пізнавальної діяльності проявляється в реакції учня на поведінку вчителя. Резонансне управління освітнім процесом передбачає мінімальне втручання в поведінку учнів.

Щоб забезпечити резонансний «ефект посилення», його необхідно виконувати на 3 рівнях:

- Мотивуючий (забезпечити позицію «хочу»);
- Інформаційний («я знаю», щоб реалізувати позицію «хочу»);
- Операційний (створити умови для позиції «роблю»);

Як цілісний процес, інтенсифікуючий вплив має свою логіку» дотику « до самоврядної навчальної діяльності об'єкта навчання. У ньому є 3 етапи:

- Ініціатор-поглиблення проблемно-конфліктної ситуації (активізація рефлексії учнів).;
- Перетворює-орієнтований на розвиток в учнів здатності до рефлексії;
- Забезпечує розуміння об'єктом виробництва і навчання «сенсу» своєї діяльності.

Якщо на етапі рефлексивного аналізу провідна роль належить викладачеві, то на конструктивному етапі партнер має приблизно рівні права і обов'язки. Основною метою стабілізаційного етапу є забезпечення стійкості спільної діяльності для досягнення поставлених цілей і надання дозованої підтримки школярам. Загальним змістом діяльності на цьому етапі є педагогічна підтримка учнів, яка здійснюється за допомогою різних організаційних, адміністративних і регламентують дій вчителів.

Етап системного рефлексу завершує цикл рефлексорного управління. Системні рефлекси включають:

- Рефлексію над досвідом навчання студента;
- Рефлексію над діями, виконаними під час уроку;
- Рефлексію над спільною діяльністю групи студентів і викладачів;
- Рефлексія викладача про свою діяльність і діяльність суб'єкта навчання [70].

Загальна логіка рефлексивного контролю може бути представлена у вигляді наступної послідовності дій:

- Організувати надання викладачами учням інформації, необхідної їм для розкриття свого досвіду;
- Розкриття змісту суб'єктивного досвіду учням шляхом ініціювання рефлексії викладачем;

- Спільне формулювання загальних завдань і завдань індивідуальної навчальної діяльності;
- Ініціювання викладачем рефлексії учнів з приводу постановки загальних та індивідуальних завдань;
- Спільне побудова логіки навчального заняття і його структури, виходячи з виявлених здібностей студента;
- Індивідуальне проектування своєї діяльності;
- Спільне визначення критеріїв ефективності спільної та індивідуальної діяльності;
- Рефлексія студентів з приводу побудови семінару;
- Побудова навчальних занять відповідно до певної логікою;
- Рефлексія викладача на поведінку учня;
- Здійснення дій викладачами та учнями;
- Рефлексія учнів на свою діяльність і види взаємодії з викладачами та іншими суб'єктами навчання;
- Самокорекція власної поведінки;
- Взаємооцінка і самооціночний аналіз учнів;
- Відображення навчальних предметів, пов'язаних зі взаємною оцінкою і самооцінкою.

З огляду на вищевикладені положення, ви можете організувати навчання для студентів, орієнтоване на саморозвиток, і збагатити досвід впровадження рефлексивного управління в освітній процес. Це вважається одним із сучасних напрямків модернізації освітнього процесу.

Висновок до другого розділу

У другому розділі представлено інформацію щодо організації емпіричного дослідження та характеристики дослідницької вибірки, обґрунтовано основні методи та методики забезпечення дослідження.

Реалізація завдань дослідження нами організаційно здійснювалась у три етапи. На першому етапі визначалися тема, мета, гіпотеза, предмет і завдання дослідження, здійснена систематизація та теоретичний аналіз досліджень з проблематики навчальних труднощів дітей та підлітків з використанням рефлексивно-діяльнісного підходу.

На другому – проведено підбір та обґрунтування методичного забезпечення експериментального дослідження. На третьому – безпосередньо втілено формувальний експеримент та здійснено експериментальну перевірку результатів дослідження.

Дослідження проводилося на базі середньої школи в місті Запоріжжя. Загальна кількість випробовуваних склала 70 осіб у 7-8 класах, 10-11 класах середньої школи.

За методикою «визначення рівня індивідуальних показників рефлексивності» були досліджені дві основні області реалізації рефлексивних процесів – з одного боку, зміст власних думок, свідомості, діяльності, процесів особистості, а з іншого - свідомість інших людей. інші, які думають за нього, розуміють його позицію і мотиви – на іншій стороні.

Опитування проводилося у формі письмового опитування з учнями 7-8 класів. Серед підлітків були отримані наступні показники: серед учнів 7 класу 17% підлітків мають дуже низький рівень. Низький – у 30,7% підлітків; середній рівень був виявлений у 51,2% підлітків, а серед учнів 8 – х класів були зафіксовані наступні дані: дуже низький рівень – у 9,1% підлітків; низький – у 24,3% підлітків; середній – у 53,6% підлітків; високий – у 7,3% підлітків; 4,8% у підлітків спостерігався дуже високий рівень.

У більшості дітей-підлітків розвиток рефлексів знаходиться на середньому рівні. Це свідчить про те, що ці діти аналізують свої наміри, вчинки, наслідки своєї діяльності та взаємодії з іншими людьми, але не в повній мірі.

Як показав аналіз результатів дослідження, рефлексії є одним з основних механізмів психологічного формування особистості і стимулюють

успішну самореалізацію підлітка.1 головною проблемою сучасних підлітків є здатність неефективно використовувати минулий досвід, що разюче підтверджується результатами.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Динаміка розвитку навчально-пізнавальної компетентності учнів

І. Бургун, С. Воровщиков, А. Савченко, А. Харитонов, А. Хуторський роботи таких авторів, як А. Хуторський, присвячені вивченню проблем розвитку педагогічних і когнітивних здібностей як компонента щасливої освітньої діяльності. Таким чином, І.Бургун визначає освіченість і когнітивні здібності як інтегроване якість, що забезпечує суб'єктність учня в навчально-пізнавальної діяльності. С. Злодійників виділяє освітні та когнітивні здібності як важливі освітні здібності. Ця здатність передбачає, що учень особисто володіє набором усвідомлених знань і умінь, які дозволяють йому самостійно вирішувати пізнавальні завдання і здобувати необхідні для цього знання і навички. А. Савченко вважає цю здатність до навчання, це незамінна особистісна Освіта, що складається з елементів мотивації А.Харитонова визначає це поняття як сукупність знань, умінь і навичок їх використання для самостійної навчально-пізнавальної діяльності. [2].

Розвиток навчально-пізнавальної компетентності учнів є важливою складовою загального процесу навчання та виховання. Ця компетентність включає в себе такі ключові аспекти:

1. Мотивація до навчання та пізнання:
  - Формування стійкого інтересу до різних навчальних предметів та бажання здобувати нові знання.
  - Розвиток допитливості, прагнення до самостійного пошуку інформації та експериментування.
2. Оволодіння загальнонавчальними вміннями та навичками:
  - Розвиток вміння планувати навчальну діяльність, ставити цілі та знаходити шляхи їх досягнення.
  - Формування навичок самостійної роботи з різними джерелами інформації.

- Вміння застосовувати ефективні стратегії запам'ятовування та відтворення навчального матеріалу.

3. Розвиток критичного та творчого мислення:

- Здатність аналізувати, синтезувати та оцінювати інформацію.
- Вміння генерувати ідеї, знаходити нестандартні рішення проблем.

- Формування навичок дослідницької та проєктної діяльності.

4. Саморегуляція та рефлексія навчальної діяльності:

- Здатність до самоконтролю, самооцінки та корекції своїх дій.
- Вміння визначати труднощі та успіхи в навчанні, планувати шляхи їх подолання.[17].

Динаміка розвитку навчально-пізнавальної компетентності учнів залежить від низки чинників:

- Застосування сучасних педагогічних технологій, орієнтованих на активність, самостійність та творчість учнів.

- Створення сприятливого освітнього середовища, що заохочує пізнавальну ініціативу.

- Диференційований підхід до навчання з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня.

- Партнерська взаємодія вчителя та учнів, спрямована на розвиток їхньої суб'єктності.

- Системне формування загальнонавчальних умінь та навичок на всіх етапах навчання.

Комплексний підхід до розвитку навчально-пізнавальної компетентності дозволяє забезпечити стійку мотивацію учнів до навчання, підвищити ефективність засвоєння знань та сформувати міцні основи для подальшого самостійного пізнання.

Викладачі відзначають, що формування щасливої особистості відбувається в процесі діяльності, виходячи із загальних положень філософії

та психології. На їхню думку, бажання відчувати себе щасливим вимагає щоденних занять, а щаслива людина - це той, хто працює самостійно. Багато педагогічні дослідження вказують на те, що крім високої чутливості, емпатії, внутрішньої свободи і індивідуальності, на благополуччя людини впливають сформувалися загальні інтелектуальні навички і т.д.[72].

В освітній практиці є приклади успішного вирішення цієї проблеми. Так, у Харківському державному педагогічному університеті було розроблено курс «Педагогіка щастя».[12]. Даний курс розрахований на учнів 10-11 класів загальноосвітніх шкіл з базовим рівнем знань, умінь і навичок. Рекомендується для використання майбутніми вчителями, вихователями, психологами та соціальними працівниками у сфері освіти та виховання.

Метою факультативу «педагогіка благополуччя» є сприяння розвитку особистості студентів, створення умов для їх соціального і культурного самовизначення, накопичення особистісних ресурсів для усвідомленого вибору життєвого шляху і успішної соціалізації після закінчення навчання.

Основними цілями даного курсу є розвиток самоаналітичних здібностей, реалізація та активізація процесу дослідження студентами своїх власних особистісних ресурсів, необхідних для успішного життєвого самовизначення, вдосконалення здібностей студентів за рахунок розширення і поглиблення їх знань про індивідуальність, а також розуміння про життєві цінності старшокласників. В кінці курсу учні повинні знати: основні поняття про особистість, основи особистісного самовизначення, основи евідемонічного освіти, основні поняття позитивної психології, свої особистісні якості і самовизначення.

Зміст предметів за вибором «Педагогіка щастя» складається не тільки з знань про людину як особистості, а й про щастя, його складових, взаємозв'язку між категоріями щастя і здоров'я, основи особистісного самовизначення, самовдосконалення і саморозвитку, способи досягнення щастя і т. д. Вищевикладене дозволяє виділити необхідні умови, що гарантують успіх людини в житті і сприяють його благополуччю. Це, перш за

все, її залученість в діяльність, що забезпечує її розвиток і становлення як суб'єкта власного життя. Тільки в діяльності здійснюється розвиток самостійності, позитивної самооцінки, емоційно-вольової сфери відбулася особистості, самореалізація і саморозвиток.

Отже, бути щасливим - значить бути об'єктом своєї життєдіяльності. Суб'єктом своєї життєдіяльності є індивід, який свідомо, творчо, відповідально ставиться до себе як до відправної точки і в той же час керується моральними принципами людського співжиття і визначає мету свого життя [15, С.15-16].

Одним із способів розвитку суб'єктності особистості є освіта. Для цього студент має бути озброєний методологією творчої діяльності, методологією проектування та прогнозування можливих наслідків майбутньої діяльності, тобто методологією формування здібностей саме такий студент у майбутньому може перетворитися на творця власної життєвої історії. Таким чином, здатність характеризує суб'єкта діяльності.

Компетентна людина-це перш за все об'єкт діяльності, який може усвідомлено визначати мету і вибирати з уже відомих, розробляти нові способи її досягнення, здійснювати діяльність відповідно до розробленого плану дій, здійснювати рефлексію. Одним із способів розвитку суб'єктності особистості є освіта. Для цього студент має бути озброєний методологією творчої діяльності, методологією проектування та прогнозування можливих наслідків майбутньої діяльності, тобто методологією формування здібностей саме такий студент у майбутньому може перетворитися на творця власної життєвої історії. Таким чином, здатність характеризує суб'єкта діяльності.

Життєдіяльність людини забезпечується сукупністю освітніх і когнітивних здібностей, соціальних і загальнокультурних, здоров'язберігаючих, підприємницьких, цивільних та ІКТ-здібностей. Саме ці здібності забезпечують успішну соціалізацію учнів.

Особливе місце серед важливих здібностей займають освіта і пізнання. Це гарантує здатність людини вчитися протягом усього життя. Це дуже

важливо для його успіху в різних сферах діяльності, а отже, і для його добробуту. Педагогічні та когнітивні здібності характеризують студента як об'єкт педагогічної та когнітивної діяльності, здатний її здійснювати.

Для того щоб розвинути суб'єктність учня, необхідно створити умови навчання, які чітко виражають структуру навчально-пізнавальних здібностей і забезпечують формування їх елементів-умінь. Структура навчально-пізнавальних здібностей учнів включає в себе навчально-пізнавальні потреби, інтереси і цінності, спеціальні та методологічні знання, педагогічні і спеціальні вміння, мінімальний досвід ведення самостійної педагогічної та пізнавальної діяльності. Усі ці елементи можна розглядати як елементи щасливого характеру учня.

Тому для того, щоб сприяти становленню щасливої в навчанні особистості, необхідно створити умови для всебічного розвитку навчально-пізнавальних потреб, інтересів і цінностей, спеціальних і методичних знань, педагогічних і спеціальних умінь, забезпечити досвід здійснення самостійної педагогічної та пізнавальної діяльності.

Освітні та когнітивні здібності-необхідна складова щасливої особистості. Без інтелектуального розвитку, постійного самовдосконалення неможливо відчувати внутрішнє задоволення, а значить, і щастя.

Необхідні подальші дослідження для вивчення інших важливих здібностей, особливо соціальних та культурних загалом, охорони здоров'я та впливу громадян на розвиток щасливої особистості.

3.2 Особливості формування рефлексивних умінь у дітей та підлітків

В.І. Степанський і І. Л. Енгельс вважають, що формування суб'єктивності відбувається в 3 етапи: усвідомлення індивідом свого тіла дається йому не тільки з безпосередніми відчуттями, а й одночасно з об'єктом його контролю (соматичним «я»); усвідомлення себе як соціальної істоти, здатного до саморозвитку. соціальної активності (соціальне я); його власне

відображення духовного світу (духовне я), яке не ідентичне духовному світу інших людей [8]. На думку вчених, процес соціалізованого виховання визначає основний напрямок розвитку суб'єктності особистості. Отрут також розглядає суб'єктність як характеристику особистості, яка набувається і формується в процесі життєдіяльності і кристалізується в людському потенціалі [10]. І. І. Резвицький зазначає, що «як індивід, людина є автономним і унікальним суб'єктом свідомості і діяльності, здатним до самовизначення, саморегуляції, самовдосконалення в суспільстві» [7, С. 38].

Людина як суб'єкт формується і проявляється в процесі спільної діяльності за допомогою інтерактивної взаємодії, в результаті співвіднесення реальних та історичних соціокультурних норм з власним чином зовнішнього і внутрішнього світу. Такі кореляції відображаються як складова свідомості, тобто здатність думати за інших, бачити, оцінювати себе і свої вчинки з точки зору інших.

Визнаючи сутність «образи», а також особистісної взаємодії з іншими людьми [1, с.32]. І. С. Кон розуміє рефлексивність як здатність ставити себе на місце інших і усвідомлювати ставлення інших до себе [4, С.37]. В результаті рефлексивність проявляється тоді, коли людина виступає одночасно і як суб'єкт, і як об'єкт самоспостереження, і в здатності людини аналізувати свої взаємодії з навколишнім середовищем, в аналізі своїх намірів, своєї діяльності і наслідків прийнятих рішень.

А.С. на думку Шарова, важливо розглядати рефлексію як механізм, що викликає зміни не тільки через діяльність, що прогнозує активність людини і в кінцевому підсумку змінює хід звичних подій, а й через інтеграцію і диференціацію кордонів смислової сфери особистості, а також через рефлексивну організацію його внутрішнього світу [4].

А.В. Карпов, беручи до уваги зміст поняття рефлексії, виділяє 3 основних типи: ситуативна, ретроактивна і точка зору. Таким чином, рефлексія ситуації проявляється в самоконтролі поведінки людини в конкретній ситуації, розумінні її елементів і аналізі взаємозв'язку між

власною поведінкою і ситуацією в залежності від мінливої ситуації. Такі роздуми виражаються в схильності до самоаналізу в певних життєвих ситуаціях, в рефлексії суб'єкта над своєю поточною діяльністю, в розробці процесу прийняття рішень.

Аналіз дій, вже скоєних в минулому, і подій, які відбулися. Такі рефлексії виражаються в частоті і тривалості аналізу суб'єкта і оцінки минулих подій. Відображення перспективи проявляється у взаємозв'язку між аналізом майбутньої діяльності, вчинками і плануванням, прогнозуванням можливих результатів. Основними ознаками таких роздумів є деталі плану дій, частота згадок про майбутні події і спрямованість в майбутнє [3].

І.Д. Бех вважає, що рефлексія - це засіб для суб'єкта усвідомити основу своїх дій, і це напрямок мислення на самого себе, свої процеси, продукти діяльності, вчені вважають, що регуляція (її внутрішня мета - увага, яка визначає концентрацію і спрямованість навчального процесу). процес), детермінація (розуміння свого «я» і усвідомлення того, що віддаляє його від досконалості), синтез (узгодження гуманістичних цінностей з духовним «я»), творення (розвиток особистості і саморозвиток) [2] та інші типи рефлексів були пояснені і вивчені.

Рефлексія – це фундаментальна здатність людини, яка дійсно є конкретним і основоположним елементом людського способу життя, саморозвитку, Самонавчання, самопроектування, самоконструювання, спрямована на розробку технології самопізнання, саморозуміння, самоідентифікація, вміння дотримуватися різних позицій. З підвищенням рівня реалізації рефлексів підвищується інтерес до власної індивідуальності, підвищується усвідомлення емоційно-вольової і когнітивної сфер, необхідних для самомотивації, що визначає формування самоприйняття, самоемпатії, самоповаги, позитивного інтегрального самоствердження в цілому. умова успішної самореалізації особистості [11].

Формування рефлексивних умінь у дітей та підлітків є важливим аспектом їхнього загального розвитку та становлення як суб'єктів навчальної діяльності. Ключовими особливостями цього процесу є:

Вікові особливості:

- У молодшому шкільному віці рефлексія розвивається поступово, спочатку як уміння аналізувати виконану роботу.
- У підлітковому віці рефлексія стає більш усвідомленою, поширюючись на власні мотиви, цінності, способи мислення.
- Старшокласники здатні до глибокої самоаналізу, оцінки власних досягнень та прогнозування подальшого розвитку.

Розвиток рефлексивних умінь:

- Формування навичок самоконтролю, самооцінки, аналізу власної діяльності.
- Навчання прийомам постановки запитань до себе, пошуку причин успіхів та невдач.
- Залучення учнів до рефлексивних бесід, обговорень, самозвітів.

Роль педагога:

- Створення ситуацій, що стимулюють самопізнання та самооцінку учнів.
- Надання зворотного зв'язку, допомога в усвідомленні труднощів і шляхів їх подолання.
- Моделювання рефлексивної позиції, демонстрація власних прийомів самоаналізу.

Особливості організації навчальної діяльності:

- Використання проєктних, дослідницьких, ігрових методів, що активізують рефлексію.
- Впровадження рефлексивних пауз, підбиття підсумків уроку, аналіз виконаних завдань.

– Застосування портфоліо, самозвітів, ведення щоденників навчальної діяльності.

Системний підхід до формування рефлексивних умінь дозволяє розвинути в учнів здатність критично осмислювати свої дії, виявляти причини успіхів і невдач, ставити нові цілі та знаходити шляхи їх досягнення. Це сприяє становленню учнів як активних, відповідальних суб'єктів навчального процесу.

Перше дослідження, що розкриває суть особистісної рефлексії молоді, розглядало цей феномен як механізм самосвідомості, акт особливого самодослідження, в ході якого індивід вивчає свій внутрішній світ і самого себе як дослідника. Проявом особистісної рефлексії в її дослідженні є рефлексивні очікування, критерієм доступності - самоаналіз, який призводить до нових знань про себе. Підкреслюється, що підлітковий вік є чутливим періодом у розвитку особистісної рефлексії. Парафіяни вивчали емоційне та ціннісне ставлення підлітків до себе і виявили, що рефлексивний аналіз визначає як позитивне, так і негативне емоційне ставлення до себе. Це залежить від оціночного ставлення оточуючих і, перш за все, ставлення однолітків [6].

Дослідження проводилося на базі середньої школи в місті Запоріжжя. Загальна кількість випробовуваних склала 70 осіб у 7-8 класах, 10-11 класах середньої школи.

За методикою «визначення рівня індивідуальних показників рефлексивності» були досліджені дві основні області реалізації рефлексивних процесів – з одного боку, зміст власних думок, свідомості, діяльності, процесів особистості, а з іншого – свідомість інших людей. інші, які думають за нього, розуміють його позицію і мотиви – на іншій стороні.

Опитування проводилося у формі письмового опитування з учнями 7-8 класів. Серед підлітків були отримані наступні показники: серед учнів 7 класу 17% підлітків мають дуже низький рівень. Низький – у 30,7% підлітків; середній рівень був виявлений у 51,2% підлітків, а серед учнів 8 – х класів

були зафіксовані наступні дані: дуже низький рівень – у 9,1% підлітків; низький – у 24,3% підлітків; середній – у 53,6% підлітків; високий – у 7,3% підлітків; 4,8% у підлітків спостерігався дуже високий рівень.

У більшості дітей-підлітків розвиток рефлексів знаходиться на середньому рівні. Це свідчить про те, що ці діти аналізують свої наміри, вчинки, наслідки своєї діяльності та взаємодії з іншими людьми, але не в повній мірі. Вони не завжди можуть зрозуміти позицію оточуючих, поставити себе на місце інших, усвідомити власне життя і свою роль в житті інших людей. Низький рівень розвитку характеризується дуже слабким внутрішнім аналізом власної діяльності, поведінки, зокрема його наслідків, і труднощами в навчанні.

1) здатність відносити свої думки, почуття і вчинки до сфери об'єкта уявного розгляду дозволяє підлітку поглянути на себе очима інших і побачити недоліки і достоїнства своєї особистості.;

2) уміння розрізняти протиріччя між думками, словами і діями, це дозволяє «створювати» ідеальні структури, які не обов'язково потрібно висловлювати або приводити в дію. Тобто, мова йде про вміння працювати в ідеальній ситуації.

Тому справедливо розглядати вік 15-17 років як найбільш чутливий період розвитку цих рівнів рефлексії. У цей період досягається його висока функціональна ефективність, достатня для можливості самореалізації більшості старшокласників, і, згідно оптимальному особистісному потоку для багатьох, у віці 12-14 років ці рівні (високі і дуже високі) знаходяться на мінімальному рівні

Рефлексія як здатність довільно направляти свідомість людини на самого себе має 2 аспекти: механізм довільного маніпулювання ідеальним значенням в ментальному плані, заснований на переживанні дистанції між свідомістю і його цільовим об'єктом, і напрямок цього процесу на себе як об'єкт відображення.

Системні рефлексії були виявлені у 7% учнів 4-го класу і у 8% учнів 9-го класу. Це свідчить про здатність до самообмеження. Це дозволяє вибірково ставитися до себе як до авторського проекту, піклуватися про себе, працювати над собою та спрямовувати свої зусилля на зміну того, що, на думку суб'єкта, потребує змін. У підлітковому віці системні рефлексії залежать від здатності мобілізувати інформацію з реального досвіду, дистанційно фільтрувати цю інформацію в процесі внутрішнього діалогу і робити висновки про стан, замість того щоб заціклюватися на переживаннях, які надають руйнівний вплив на результат.

Найменш вивчені студенти виявили схильність до самоаналізу (23% підлітків; 12% від загальної кількості підлітків). Це показує, що підлітки частіше демонструють свою здатність до самодослідження, інтерес до свого внутрішнього світу, власних думок і здатність глибоко розуміти свій досвід. Самоаналіз, який формується шляхом домінуючої спрямованості свідомості на себе і ігнорування зовнішньої ситуації, є одностороннім процесом і, отже, ситуацією взаємодії.

Квазірефлексії-це форма психологічного захисту шляхом уникнення неприємних ситуацій, а дійсне рішення залишається невидимим. Згідно з результатами квазірефлексивного опитування (виявленого в 7-му класі-33,3%, виявленого в 8-му класі-43,9%), нашим респондентам дуже складно конструктивно взаємодіяти із зовнішнім світом, що пов'язано з внутрішніми протиріччями, з якими стикаються підлітки в процесі самоаналізу»Я», Підлітковий комплекс емоцій (егоїзм, Феномен «міфу про власну монополію «і»уявної аудиторії»).

Вивчаючи типи рефлексивів, були отримані наступні результати: ретроактивні рефлексії були виявлені у 30% учнів 7-х класів і виявлені у 36% учнів 8-х класів; ситуативні рефлексії були продемонстровані у 43% учнів 7-х класів і у 36% учнів 8-х класів; перспективні (прямі) рефлексії були виявлені у 21% учнів 7-х класів і 27% - у 8-му класі. Тому ретроактивна рефлексія пов'язана з розумінням образу себе в минулому і факторів особистісних

конфліктів, що виникли на життєвому шляху. Рефлексія ситуації забезпечує включення сутнісного»я» в безпосередню («тут і зараз») ситуацію і розуміння важливості певних аспектів своєї особистості «для мене», але Підлітки не завжди стежать за складними ситуаціями і не рефлексують про свої вчинки і своїх власних вчинках як таких. зусилля інших людей. В даному випадку рефлексія перспективи означає створення «поля» майбутнього життя і свого образу з перспективою, здатної подолати особистісні конфлікти. З 3-х типів рефлексії останній проявляється найсильніше, особливо у студентів-підлітків. Це пояснюється індивідуальними і віковими особливостями суб'єкта.

Контекст самореалізації розглядався через афективний, когнітивний та коактивний аспекти. Більшість підлітків (51% учнів) мають емоційну активність, яка проявляється у вираженні глибоко переживаних емоцій і відчуттів, що відображають емоційні переживання. Також у студентів-підлітків проявляється пізнавальна активність (29%), основний зміст якої полягає в осмисленні подій, аналізі життєвих ситуацій, розумінні та пошуку шляхів виходу з них, плануванні та прогнозуванні дій. У підлітковому віці у 20% студентів проявилася вольова сторона рефлексу. Це свідчить про те, що підліток опановує здібностями до самоаналізу, самомотивації, саморегуляції, самоконтролю, підвищення самооцінки і, найголовніше, - починає усвідомлювати свою особистість. Тобто він визначає своє становище в суспільстві і отримує усвідомлений прогрес у своєму духовному житті.

Вивчаючи якість і характеристики рівня рефлексії в підлітковому віці, ми бачимо, що організованість і раціональність найбільш активно розвиваються в поєднанні з тактичним і оперативним рівнями. Якість рефлексії може бути одним з механізмів її розвитку в процесі становлення суб'єктності особистості, як умова успішної самореалізації.

У підлітковому віці раціональність (виявляється в учнів 7 - го класу-35%; виявляється в учнів 8 - го класу-36,5%) в першу чергу спрямована на формування цінностей в смисловій сфері особистості. Це проявляється в

спробах обговорити важливість і причини того, що відбувається з ними, знайти основу для своїх дій, порівняти явища, які впливають на їх власне сприйняття, внутрішню рецепцію.

Деякі підлітки (сьомий клас – 19,5%; восьмий клас – 23%) досягають широкого, заснованого на цінностях, узагальненого або стратегічного рівня рефлексії. Вони намагаються проаналізувати і осмислити події свого життя і знайти реальні причини і обґрунтування того, що відбувається. У віці 12-14 років спостерігається більш рівномірний прояв рефлексивних ознак, плавне збільшення значень від тканинних до валідних.

3.3. Ефективність застосування рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі

Застосування рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі дітям та підліткам має свою специфіку, але загалом залишається досить ефективним:

Активізація суб'єктності:

– Для дітей та підлітків важливо створити умови, коли вони стають активними учасниками консультативного процесу.

Це сприяє розвитку їхньої самостійності, відповідальності та впевненості в собі.

Розвиток рефлексивних умінь:

– Діти та підлітки навчаються навичкам самоаналізу, самооцінки, постановки цілей.

– Це допомагає їм краще пізнавати себе, свої сильні сторони та ресурси для вирішення проблем.

Орієнтація на діяльність:

– Консультування спрямоване на формування конкретних поведінкових моделей, умінь та навичок.

- Застосовуються ігрові техніки, моделювання ситуацій, практичні завдання.

Партнерська взаємодія:

- Консультант будує стосунки з дитиною/підлітком як із рівноправним партнером.

- Це сприяє довірі, відкритості та прийняттю дорослим.

Холістичний підхід:

- Увага приділяється різним аспектам життя та розвитку дитини/підлітка.

- Це дозволяє враховувати їхні індивідуальні особливості та потреби.

Загалом, рефлексивно-діяльнісний підхід допомагає дітям та підліткам краще пізнати себе, розвинути особистісні ресурси, набути практичних навичок вирішення проблем. Це сприяє їхньому особистісному зростанню та ефективній адаптації в різних життєвих ситуаціях.

Практична діяльність психолога включає в себе консультування дітей від 6-7 років до 10-11 років, які складають групу молодших школярів, в залежності від вікової категорії. Основними соціально-психологічними потребами сучасних учнів цього віку є тривога, страх, фобії, шкільна дезадаптація, відсутність навичок спілкування, соціальної взаємодії з однолітками і дорослими, неуспішність у навчанні, надмірні фантазії, захоплення комп'ютерними іграми, непередбачувані емоційні реакції на типові подразники (оцінки, коментарі вчителя, спілкування).

Ці проблеми характерні для багатьох дітей, але необхідність у втручанні психолога виникає при вираженому розладі поведінки. Шкільні психологи виділяють, по суті, наступні групи дітей молодшого шкільного віку:

- Учні, які потребують підвищеного інтересу з боку психологів, вчителів та соціальних вихователів;

- Учні, які потребують помірної допомоги психологів, вчителів та соціальних вихователів;
- Студенти, які потребують ситуаційного втручання, переважно у складних життєвих умовах;

Консультаційні справи для дітей у віці 6-10 років мають свої особливості і істотно відрізняються від роботи з дошкільнятами та клієнтами старшого віку (пацієнтами, замовниками психологічної допомоги). По-перше, основна причина проблем у дітей пов'язана з впливом неправильного сімейного виховання, такого як надмірна опіка і короткозорість, при наявності психологічних проблем у батьків (залежна поведінка, неврози, екстремальні умови, психосоматичні розлади). По-друге, консультація учнів завжди повинна проводитися в присутності батьків, вчителів, класних керівників, психологи ставлять більш об'єктивні діагнози, використовують основні і додаткові методики і часто вимагають письмових висновків. По-третє, кількість відвідувань кабінету психолога, як правило, заздалегідь не регламентується, оскільки діагностика і консультування дітей з соціально-психологічними проблемами вимагає часу, атмосфери взаємної довіри і відповідних навичок спілкування.

Психологічне консультування починається після заслуховування скарги і постановки діагнозу. Психологи завжди керуються принципом об'єктивності, і для цього необхідно розробити методики таким чином, щоб отримати повну картину розвитку дитини і виявити травмуючу ситуацію взаємодії.

У традиційній психодіагностиці пропонується розрізняти результати інформування за типами даних-L-, Q-, T: 1) L – дані (з життя) - це показники життєдіяльності людини, які фіксуються в процесі спостереження. 2) Q-дані (з питань—questions) – отримані за допомогою проективних опитувальників та інших методів самооцінки. 3) T – дані (з тестових досліджень) – інформація, отримана за допомогою стандартизованих тестів в добре контрольованих умовах, випробуваний не знає, на які показники психіки націлений діагноз,

але не знає, на які показники психіки, на які націлений діагноз.... Отже, процедура збору 3-х типів даних дозволяє узагальнити інформацію в об'ємному Iqt-зображенні досліджуваної змінної. Представлений підхід об'єднання отриманих результатів є класичним і в той же час оптимальним, який широко застосовується на практиці.

Тому при діагностиці школярів психологи-консультанти приділяють особливу увагу збору даних про L і Q за допомогою спостереження, бесіди і методів проєктивного дослідження. У той же час збір t-даних про розумовий розвиток учнів I-IV класів пов'язаний з об'єктивними труднощами через те, що більшість учнів не розуміють інструкцій і змісту стандартизованих тестових питань. Таким чином, t-аналіз даних може стати більш ефективною діагностичною процедурою для старшокласників, які можуть правильно розуміти питання тесту і відповідати на них.

Застосування проєктивних методик засноване на принципі психоаналізу, згідно з яким несвідоме надає домінуюче вплив на поведінку і мотивацію діяльності людини. На думку фахівців, проєктивний тест є чи не єдиним психологічним методом проникнення в найпотаямніші області психіки. Крім того, проєктивний підхід психодіагностики вважається найбільш ефективним при вивченні характеру дітей молодшого шкільного віку. Перспективність цього підходу обумовлена тим, що він є практично єдиною альтернативою існуючим методам «об'єктивного» дослідження особистості. Проєктивні методи успішно використовуються для виявлення внутрішніх конфліктів, причин соціальної дезадаптації, фрустрації потреб, характеру сімейних відносин між школярами і т.д. вони спрямовані на виявлення структури свідомості і самосвідомості особистості, стереотипу світогляду і особливостей рефлексії. В результаті їх проведення психологи отримують дані про основні тенденції в розвитку особистості учнівської молоді. Психологічний зміст поняття «провідна тенденція» включає в себе сукупність рис особистості, які розвиваються під впливом внутрішніх і

зовнішніх факторів. В результаті використання методу проєкції дозволяє виявити основні тенденції в розвитку особистості молодших школярів.

Проєктивні методики класифікуються за такими напрямками: 1) асоціативні (тест Роршаха, точковий тест Хольцмана, «тест незакінченої пропозиції» та ін.). 2) інтерпретаційні, що вимагають аналізу символічних образів (тематичний апперцептивний тест ТАТ і ін.). 3) експресивні (символічні образи, психодрама, психосинтез і ін. методи які зосереджені на виявленні емоційних переживань.). У молодших школярів рекомендується використовувати останню групу проєктивних тестів. Давайте зупинимося на цьому детальніше. На думку фахівців в області арт-психології, мистецтво дозволяє об'єднати внутрішній психологічний світ дитини з об'єктивним зовнішнім світом. На практиці це означає аналіз змісту тематичних малюнків дітей: визначення кількості елементів зображення, їх якісний і змістовний розгляд.

Крім уже згаданих переваг цієї області психодіагностики, в ній підкреслюються чисто організаційні питання: зручність роботи в класах при проведенні уроків малювання, Позакласний час і т.д. проведення психодіагностики включає в себе такі етапи роботи, як активний напрямок дитини до творчості, реалізація зорових відчуттів, впровадження проєктивних методик, рефлексивний аналіз. Крім безпосереднього аналізу особистості студента, впровадження в практику арт-терапевтичної психології допомагає вирішити широкий спектр проблем молодих студентів: психологічна корекція негативного уявлення про себе, низької самооцінки і цькування, тривожності, агресії, імпульсивності, конфліктності, неадекватної поведінки, стресу, депресія.

У сучасній системі шкільної освіти психологи окремо виділяють освітню арт-терапію, яка має неклінічну спрямованість і розрахована на потенційно здорову особистість. На перший план виходять завдання розвитку, виховання і соціалізації. У педагогічній інтерпретації арт-терапія розуміється як емоційне благополуччя і психологічне здоров'я особистості,

турбота про шкільні заняття за допомогою художньої діяльності. Тому арт-терапія як метод психодіагностики і психотерапії найбільш ефективна для її використання в практиці консультування школярів.[8].

Після психологічної діагностики особистості студента консультант виявляє причини соціально-психологічних проблем і розробляє стратегії консультування, профілактичної або корекційної роботи. Слід мати на увазі, що думки дітей 6-10 років про своє «я» ще дуже пластичні, знаходяться в процесі формування і залежать від впливу батьків, вихователів і вчителів.

Ефективною при впровадженні в практику роботи психологічних служб в загальноосвітніх школах є консультативна програма, що об'єднує спільні зусилля батьків, класних керівників і шкільних психологів. Вона розрахована на тривалий термін – з 1-го класу і вище, коригується психологами в залежності від соціально-психологічних проблем учня. Профілактичні заходи для оптимального особистісного розвитку учнів та адаптації до навчального процесу реалізуються серед батьків, яким необхідно стежити за дітьми поза школою, а також тимчасово обмежити роботу за комп'ютером до 1 години у вихідні дні. Батькам також слід контролювати тематику комп'ютерних ігор і заохочувати інтерес своїх дітей до розвиваючих ігор, таким як «стратегія». Важливо стежити за переглядом телепередач і фільмів, але бажано, щоб вони містили позитивний, розвиваючий контент і вчили вирішувати певні життєві проблеми. Слідкуйте за дотриманням дитиною чіткого розпорядку дня, ритму праці і відпочинку, правил особистої гігієни. Проводьте на свіжому повітрі не менше 1 дня і 2 годин.[10].

При консультуванні дітей необхідно враховувати сучасні тенденції в поведінці школярів, схильність до вигадкування історій, які є інструментами психологічного захисту, і надмірні ілюзії. Сучасні школярі проводять багато вільного часу в Інтернеті, грають в комп'ютерні ігри і «стирають» реалістичність свого світогляду. Завдання психологічного консультування-активізувати роль нової інформації в житті дитини.

У структурі консультативної роботи з дошкільнятами та їх батьками ще краще проводити тренінги. Основна мета сімейного тренінгу спрямована на розширення знань батьків про дитину, її потреби, формування нових навичок взаємодії, активізацію спілкування в сім'ї. Але, як показує досвід, в системі психологічної служби школи робота в цьому напрямку носить безсистемний характер, і пов'язано це з небажанням виділяти час на працевлаштування батьків і зустрічі з психологами, класними керівниками і т. д.

Програма «розширюючи межі уявлення дітей про світ» ефективна в умовах активізації зусиль класних керівників з моніторингу навчальної діяльності конкретної дитини на уроці, виявлення динаміки успішності протягом навчального року. Проведіть виховний час в класі на тему розвитку особистості. «Як ви розумієте чесну і непривабливу поведінку?» «Як ви відрізняєте правду від неправди?», «Мій друг», «моє повсякденне життя» і так далі. Обговорюючи ці питання з однокласниками, в тому числі і з певними учнями; допомагайте дитині налагодити відносини з однолітками, не забувайте захоплюватися старанністю, ставте перед дитиною завдання, що охоплюють інтереси всього класу.

Психологічне консультування дітей молодшого шкільного віку засноване на положеннях вітчизняної психології про провідну роль навчальної діяльності в розвитку учнів. Якісні зміни особистості і світогляду відбуваються в умовах, що збагачують зміст наукових уявлень про світ, які дитина отримує в процесі освоєння шкільних предметів. Зокрема, Г. С. Костюк у наукових дослідженнях Скрипченко часто відзначається взаємозв'язок між успішністю навчальної діяльності і психологічним і особистісним розвитком дитини. Існує думка, що тільки під впливом навчання у учня з'являються нові потреби, захоплення, запит, емоції та інші мотиви пізнавальної та практичної діяльності, що інтереси молодших школярів не тільки виявляються, а й формуються в навчальній діяльності, різних елементах загальних і спеціальних здібностей особистості. учень засвоює все (почуття, сприйняття, дух, мова). Тому правильно організоване

шкільне навчання-найкраща Психологічна допомога в розвитку особистості школярів.

Для розвитку позитивних емоцій рекомендуються психічні настрої, спрямовані на відновлення спокою і заспокійливою налаштованості, а також ігри, що сприяють спокою і організованості. Виконання дитиною проєктивного тесту часто супроводжується переживанням психологічного катарсису, іншими словами, позбавленням від страху, тривоги і відновленням душевної рівноваги. У деяких випадках малюнки з негативними персонажами і відповідними символами слід знищити (спалити і порвати), підкресливши, що дитина назавжди позбудеться наслідків цих зображень.

Дитина повинна навчитися розрізняти і словесно висловлювати почуття радості, успіху, самоповаги, страху, тривоги, болю, розчарування і т.д., конструктивно взаємодіючи з дорослими і однолітками. Для цього рекомендується використовувати психотренінг з емоційного розвитку дитини корекцію почуття страху, негативних переживань в школі, ревнощів, заздрості, жадібності, вербальне вираження почуттів.

Консультативна програма «розширюючи межі дитячого образу світу», спрямована на подолання негативних емоцій, низької самооцінки, тривожності, навчання, спілкування з друзями, Тривалість 1 консультації для початківців школярів та їх батьків становить 30-45 хвилин. Результатом консультування є вирішення психологічних проблем дитини, підтримка батьків у навчанні та вихованні, спілкування в сім'ї, усвідомлення та вирішення особистих проблем. Клієнти, в нашому випадку Дорослі, як правило, самі вирішують, наскільки якісно було проведено консультування психологом. У будь-якому випадку фахівець закінчує бесіду вираженням бажання продовжувати надавати професійну допомогу на перше прохання батька або самої дитини.[71].

Психолог-консультант знає набір індикаторних схем для побудови консультаційних практик, спрямованих на задоволення психологічних потреб школярів і їх батьків, дозволяючи їм задуматися над їх деталями:

– Проблема підвищеної тривожності, страху, фобій у дітей іноді має фізіологічну основу.

– Порушення функцій залоз внутрішньої секреції, захворювання розвитку гормональної системи організму, але найчастіше психопатологічні, перш за все, мова йде про напади сім'ї на дітей, викликаних алкоголізмом, психоз, або комплекс психічної неповноцінності батьків. Тривожність може сформуватися в молодій сім'ї в умовах виховання матір'ю, батьком, бабусею або іншим родичем. Стиль спілкування тривожних батьків вивчається в ранньому і юному віці на підсвідомому рівні, як реакція на страх, втеча від можливих конфліктів і вольову розгубленість. На початку консультації психолог з'ясує, в яких ситуаціях проявляються тривога, страх і фобії учня. Він піднімає тему домашнього виховання дітей з єдиною метою-викликати причину психогенних негативних емоцій. У будь-якому випадку, нівелюючи вплив провокуючих факторів, можна зменшити страх або позбутися від нього. Психологи здатні змінити стиль домашнього виховання, негативне ставлення до дитини, позбутися комплексу психологічної неповноцінності, самої тривожності, пояснити відмінності в концепціях виховання і навчання.

– Шкільна дезадаптація, неуспішність у навчанні, відсутність навичок спілкування, соціальної взаємодії з однолітками і дорослими виникають у дітей з таких причин, як непередготовленість до школи, відсутність досвіду сімейного виховання, соціального спілкування з однолітками в дошкільних освітніх установах, відсутність послідовності у вихованні дітей. На початку консультування психолог з'ясовує у самої дитини, скільки у нього друзів в класі, з ким він спілкується поза школою, як він ставиться до вчителів, уроків. Відповіддю на таке просте питання є вся картина проблеми, тобто виявляються причини її виникнення, провокуючі фактори і, відповідно, рішення. Шкільний психолог далі проводить консультативну бесіду з учителем початкових класів, реалізує мету активного заохочення і активного переживання академічних успіхів дитини, а на перерві постає проблема роботи з батьками учня, реалізації програм

підтримки сім'ї для дітей, які адаптуються до школи. Навіть прості рекомендації батькам, такі як запрошення однокласників на день народження дитини, перегляд цікавих телепередач, малювання і конструювання, можуть допомогти в спілкуванні з однолітками [65].

– Надмірна ілюзійність або гіперілюзійність дитини негативно позначається на успішності в школі, формуванні загальних навичок соціалізації; при призначенні психолога батьки скаржаться на те, що дитина не уважний на уроках і не встигає систематично записувати домашні завдання або виконувати розвиваючі вправи поза класом або школою. Дитячі ілюзії можуть супроводжуватися різними психічними і особистісними дисгармоніями (патологіями), такими як патологічна брехливість, психотичні розлади, «синдром філософської залежності». Але часто надмірний розвиток уяви молодших школярів штучно стимулюється тривалим переглядом мультфільмів і комп'ютерних ігор. Психолог повинен проконсультувати батьків і підняти питання про відпочинок дитини після уроку, можна порекомендувати обмежити час, що проводиться за роботою за комп'ютером, оскільки головною метою розвитку особистості учня повинна бути гармонія психічного розвитку і, перш за все, формування реалістичного світогляду.

– Непередбачувані емоційні реакції учнів на типові подразники (оцінки, зауваження вчителя, спілкування), такі як плач, замкнутість, боягузтво, як правило, причини переїзду нервової системи дитини можуть бути різними: надмірно високі вимоги сім'ї до успішності учня, які характерні для в основному це стосується батьків-викладачів, особливо при навчанні в технікумі, наприклад, при детальному вивченні якого-небудь іноземної мови або в клубі за межами школи. При відвідуванні, фізичної та розумової втоми від роботи репетитора, зокрема, фізичної та розумової втоми через завантаженість учня; відсутність системного підходу у вихованні дитини, якщо заохочення або покарання залежить від настрою батька, а не від поведінки самої дитини. Ці психогенні впливи виснажують нервову систему і викликають емоційну реакцію, яка є неадекватною освітньої

ситуації. На прості прохання вчителя про виконання домашнього завдання, діях, можливо, радах, інструкціях, зауваженнях дитина може плакати, замикатися в собі і не відповідати на прості запитання.

У процесі консультування психологи визначають, коли з'явилися негативні ознаки поведінки, як дитина повів себе в подальшому і чим нашкодів ситуації. З'ясування цих проблем допоможе фахівцеві зрозуміти всю картину виникнення і перебігу симптомів і зробити правильні висновки для їх усунення. Оскільки неправильна домашня освіта впливає на особистісний розвиток та соціалізацію учнів, у більшості випадків батьки повинні враховувати необхідність психологічної корекції. Маслоу) володіє сильним потенціалом для реалізації тенденції тільки в умовах прогресу з такої наукової точки зору.

Консультант, який працює з дітьми від 6 до 11 років, пам'ятає, що психіка дитини в цьому віці занадто пластична і вразлива до психологічних впливів, тому в проблемних ситуаціях варто слідувати принципу «не нашкодь» - в крайніх випадках рекомендується звертатися зверніться до досвідченого фахівця і проконсультуйтеся з колегою. Щоб уникнути помилок в роботі з молодшими школярами, психолог-консультант повинен дотримуватися наступних рекомендацій: не звертати уваги на так звану широку «професійну обізнаність» батьків дитини в проблемах психології (в основному лікарів, психологів, педагогів), а орієнтуватися тільки на наукові знання, отримані в ході навчання і професійної діяльності. Іншими словами, уникнути маніпуляцій, які» нав'язують «страх дорослих перед» невиліковною хворобою дитини. Наведемо приклад з практики. Її мати звернулася за консультацією, щоб визначити норми психічного розвитку 7-річної дівчинки, яка довела, що у дитини немає рефлексів, але завжди підкреслювала, що вона навчалася в університеті, де за професією була психологом і, по суті, такою і була. Після психологічної діагностики дитини з'ясувалося, що розумовий розвиток дівчинки відповідає віковій нормі. Але мати була абсолютно не згодна з висновком. Тоді вона, як фахівець з психології, вивчала і. про

рефлекторної діяльності нервової системи, різниці у формуванні умовних і безумовних рефлексів, згадуємо теорію Павлова, в результаті таких наукових екскурсів вони погодилися з абсурдністю самої думки про відсутність рефлексії у дочки (у всіх дітей) і відповідності дитини віковим нормам особистісного і психічного розвитку.

Висновок до третього розділу

В ході проведеного дослідженнями визначили, що рефлексія є важливим компонентом психологічного благополуччя людини. Порушення рефлексії і навчальні труднощі у дітей шкільного віку - можуть значно вплинути на самооцінку дитини в цілому.

Рефлексія – психологічний механізм організації самоаналізу, який здійснюється через внутрішню роботу особистості, спрямовану на осмислення себе, своєї поведінки, власних дій і станів, самопізнання власного духовного світу, самоаналіз практичного життєвого досвіду, подій.

Під час емпіричного дослідження визначено, що рефлексія є одним з основних механізмів психологічного формування особистості і стимулюють успішну самореалізацію підлітка. Головною проблемою сучасних підлітків є здатність неефективно використовувати минулий досвід, що разюче підтверджується результатами. Наприклад, підліток аналізує свої дії, усвідомлює, що в ситуації, що склалася він діяв неадекватно, і прогнозує, що в майбутньому він так чинити не буде. Але коли він розуміє, що знаходиться в подібній ситуації, він все одно поводить себе так само – втрачає контроль над собою і над усією ситуацією в цілому. У його свідомості минуле і майбутнє виявилися ізольованими від сьогодення. Це пов'язано з недостатнім рівнем розвитку рефлексів у дітей підліткового віку, розробкою і впровадженням соціально-психологічних тренінгів для розвитку рефлексів в контексті успішної самореалізації.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки: Навчальні труднощі є поширеною проблемою серед дітей та підлітків, що негативно впливає на їхній розвиток, успішність та психологічне благополуччя. Застосування консультативної допомоги є важливим для подолання таких труднощів. Рефлексивно-діяльнісний підхід є ефективною основою для надання консультативної допомоги дітям та підліткам у подоланні навчальних труднощів. Він дозволяє активізувати їхню суб'єктність, розвинути рефлексивні навички, сформувати практичні вміння та навички. Основними техніками та методами рефлексивно-діялісного підходу, що можуть застосовуватись у консультативній роботі, є: методи активізації рефлексії, інтерактивні методи, практико-орієнтовані методи, арт-терапевтичні методи, екзистенційно-гуманістичні методи. Їх комбінування дозволяє враховувати індивідуальні особливості дітей та підлітків.

Отримані результати можуть бути використані в практичній діяльності психологічних служб закладів освіти, а також у процесі підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, які здійснюють консультативну роботу з дітьми та підлітками.

Загалом, проведені дослідження дозволили обґрунтувати важливість та ефективність застосування рефлексивно-діялісного підходу в консультативній допомозі дітям та підліткам у подоланні навчальних труднощів.

Також було проаналізувати роль консультативної допомоги в подоланні навчальних труднощів яка є невід'ємною складовою ефективного подолання навчальних труднощів дітей та підлітків. Вона забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем, пов'язаних із навчанням. Діагностична функція консультативної роботи дозволяє всебічно вивчити природу та причини навчальних труднощів, що є основою для розробки ефективної програми допомоги.

В даній роботі було сформовано основні методи діагностики навчальних труднощів та рівня рефлексивності, такі як діагностика навчальних труднощів передбачає використання комплексу методів, спрямованих на всебічне вивчення пізнавальної, емоційно-вольової та мотиваційної сфер школяра, а також діагностики рівня рефлексивності опитувальника Карпова, тесту Леонтьєва-Пантілеєва, методики вивчення рефлексивної самооцінки.

Було здійснено емпіричне дослідження в результаті якого зроблено такі висновки, що серед учнів переважає ретроспективна рефлексія, яка спрямована на аналіз завершених дій, минулих помилок і т.д. у них також середній рівень онтогенетичних рефлексів, і підлітки можуть боятися робити помилки через минулого досвіду. В цілому, чим вище рівень рефлексивного розвитку, тим частіше учні відчувають тривогу і невпевненість в правильності вирішення завдань через надмірного аналізу і переосмислення завершених навчальних дій.

Таким чином було досліджено ефективність застосування рефлексивно-діяльнісного підходу в консультативній допомозі який є одним із найбільш ефективних у наданні консультативної допомоги при подоланні навчальних труднощів. Він дозволяє комплексно вирішувати проблеми, пов'язані з пізнавальною, емоційно-вольовою та мотиваційною сферами учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсалямова К. З. Булінг у середовищі молодшої школи – соціально психологічні й особистісні аспекти . *Вісник Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія.* 2013. № 1046. С. 216-221. [Електронний ресурс] URL .gov.ua/j-pdf/VKhIPC_2013_1046_51_50.pdf
2. Багуліна Н.В. Методика роботи соціального педагога в загальноосвітній школі. Проблеми і перспективи розвитку освіти. Меркурій. 2011. Т.1. С. 99-102.
3. Бездольна В. Асоціальна поведінка підлітків 13-15років. Соціально-психологічні особливості. Психолог. 2012. № 15/16. С. 69-71.
4. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки :навч. Посіб. Київ : Наук, світ, 2010. 230 с.
5. Бурлаки В. В. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді :навч.-метод. Посібник. Київ. Герб, 2008. 224 с.
6. Вашека Т. В. Практичні рекомендації для проведення психокоректувальної роботи з підлітками за наявності суїцидальних ідеацій. Практична психологія та соціальна робота. 2006. №7. С. 68-72.
7. Венєвцева Є. В. Толерантність, конформізм та колективізм як складові структури особистості [Електронний ресурс]. Витоки педагогічної майстерності. Сер. :Педагогічні науки. 2011. Вип. 8(2). С. 71-74. URL : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vpm_2011_8\(2\)__16.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vpm_2011_8(2)__16.pdf)
8. Вольнова Л. М. Зміст і напрями соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важко виховуваних підлітків. Соціальна робота в Україні :теорія і практика. 2012. № 3-4. С. 60-70
9. Вольнова Л. М. Психолого-педагогічні аспекти профілактичної роботи з типологічними групами важко виховуваних підлітків. Науковий час опис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць. Київ. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 20. С.125-134.

10. Вольнова Л. М. Батьківська сім'я як соціально-педагогічний чинник делінквентної поведінки неповнолітніх. Науковий час опис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія Соціальна робота. Соціальна педагогіка :зб.наук. праць. Вип.10. Київ. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 207-217.

11. Вольнова Л. М. Вплив великого міста на прояв девіації у поведінці підлітків.[Електронний ресурс]. Соціальна робота в Україні: теорії і практика :наук.-метод. журнал. 2008. №2. С. 32-39. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7119>

12. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. Посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ., 2016. 188 с.

13. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.

14. Н. В. Ківенко, І. І. Лановенко, П. В. Мельник. Девіантна поведінка: сучасна парадигма : Моногр. Ірпінь : Акад. держ. податк. Служби України, 2002. 240 с.

15. Гнатишин І. Проблема соціальної адаптації молоді в умовах демократизації вітчизняної школи. Педагогіка і психологія проф. освіти. 2008. № 6. С. 149-157.

16. Гніда Т. Б. Проблема класифікації важко виховуваних учнів. Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. 2011. Вип. 40. С. 98-105. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2011_40\(1\)_18.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2011_40(1)_18.pdf)

17. Гольдштейн А., В. Хомик Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам. пер. з англ. 2003. 520 с.

18. Грищук Ю, Л. М. Вольнова. Специфіка формування підліткової субкультури. Соціальна робота в Україні: теорія і практика: наук.-метод. журнал (2). 2012. С. 67-76. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4713>

19. Гусак А. П. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі: кримінологічний аспект: монографія. Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Захарчук В.М., 2013. 202
20. Деркач В. Г, С. М. Русіна Психічні розлади дитячого та підліткового віку :навч.-метод. посіб. держ. мед. ун-т. Чернівці, 2008. 233 с.
21. Докторович М. О. Соціально-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей : навч.-метод. посіб. К. :Ленвіт, 2010. 152 с.
22. Дроздов О. Ю, М. А. Скок Проблеми агресивної поведінки особистості :навч. посіб. Чернігів, 2000. 156 с.
23. Дуброва Є. М, І. С. Ігнатова. Взаємодія школи з сім'єю :методичні рекомендації для класних керівників : 5-9 класи. Навчальна книга – Богдан, 2014. 160 с.
24. Елізаров А.Н. Психологічне консультування сімей: учбовий посібник. «Ось-89», 2005. 400 с.
25. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.
26. Завацька Н. Є. Теоретичні підходи та основні методи психотерапії у залежненої поведінки: соціально-психологічний аспект :монографія. Київ. : Укр. вид.консорціум, 2008. – 260 с.
27. Золотова Г. Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх :навч. посіб. Луганськ, 2010. 231 с.
28. Золотова Г. Д. Сутність і зміст профілактики адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади. *Науковий вісник Ужгородського університету :Серія: Педагогіка. Соціальна робота* .гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 27. С. 56–60. URL : <http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080/jspui/handle/lib/1831>
29. Калмикова Л. В. Вплив різних типів неблагополучних сімей на поведінку і розвиток підлітків. Зб. наук. Праць Хмельницького інституту

соціальних технологій Університету «Україна». 2010. № 2. С. 94-98. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2010_2_24.pdf

30. Капська А. Й, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями. Тернопіль : Астон, 2010. 304 с.

31. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція) :навч.-метод. Посібник. 2010. 240 с.

32. Ківенко Н. В, І. І. Лановенко, П. В. Мельник Девіантна поведінка: сучасна парадигма : Ірпінь : Акад. держ. податк. Служби України, 2002. 240 с.

33. Кириченко В. І., Єжова О. О. Міжсекторальна взаємодія в умовах превентивного виховного середовища :навч.- метод. посібник автори-упорядники Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.

34. Козубовська І. В. *Агресивність як форма прояву дезадаптації дітей. Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Педагогіка. Соціальна робота гол. ред. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 26. С. 101–103

35. Козубовська Ірина Василівна, Г. В. Товканець. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важко виховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород : Патент, 1998. 195 с.

36. Калашникова Л. Статева свідомість як чинник формування сексуальних девіацій у підлітковому віці. Соц. психологія. 2011. № 1. С. 144-150.

37. Козубовська І. В. *Агресивність як форма прояву дезадаптації дітей. Науковий вісник Ужгородського університету* :Серія: Педагогіка. Соціальна робота гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 26. С. 101–103.

38. Коноваленко Л. Профілактична та психокоректувальна робота з учнями девіантної поведінки .Соціальний педагог. 2010. № 3. С. 35-41.

39. Ларіонов С. О., О. В. Петленко, П. В. Макаренко. Втеча підлітків із дому як психологічна проблема. *Право і Безпека*. 2014. №3. С. 226-230.
40. Лемак М.В. Методичне видання психологу для роботи. *Діагностичні методики*. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2011.
41. Леонтьєв О.М. Діяльність, свідомість, особистість. Київ.: Наук. думка, 2001. 304 с.
42. Локарева Галина Василівна. Суспільно-нормативна поведінка учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях як соціально-педагогічна проблема : монографія. Держ. вищ. навч. закл. «Запорізь. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 386 с.
43. Луценко Ю. А., О. П. Шиян. Забезпечення правового і психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : метод. посіб. Укл. Фоліант, 2009. 136 с.
44. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. :Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85-89. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf
45. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки :навч. посіб. Київ. :Либідь, 2011. 520 с.
46. Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І. Ф. [та ін.]. Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини :монографія Київ. : Пед. думка, 2010. 191 с.
47. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки :навч. посібник . Н. Ю. Максимова. Київ. : ВПЦ «Київський ун-т», 2002. 308 с.
48. Мартинюк І. А. Патопсихологія :навч. Посібник. Київ. : Центр учбової літератури, 2008. 208 с.
49. Міщик Л. І. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків :навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Запорізь. держ. ун-т. Запоріжжя, 2003. 106 с.

50. Моїсеєва І. В. Аналіз негативних факторів сучасного соціального середовища. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. 2012. Вип. 39. С. 24-30
51. Москалець В. П. Психологія суїциду : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Миколайський та [ін.]. Київ. : Плай; Івано-Франківськ, 2002. 247 с.
52. Нечипорук Л. Віктимогенність шкільного середовища як чинник соціальної дезадаптації особистості. Політологія. Психологія. Комунікації. Український науковий журнал. 2013. № 3. URL: <http://social-science.com.ua/article/1125>
53. Пенішкевич Д. І. Соціальна педагогіка : модульна технологія навчального курсу. Чернівці : ЧНУ, 2010. 496 с.
54. Петрунько О. В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіа середовищі : монографія. Полтава : Укрпромторсервіс, 2010. 480 с.
55. Поліщук Валерій Миколайович. Від кризи 7 років до кризи входу в дорослість: монографія. Суми : Університетська книга, 2013. 142 с.
56. Поліщук В. М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці: базові симптомокомплекси : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 478 с.
57. Полякова О. М. Важко виховуваність: сутність, причини, реабілітація: навч. посібник для соц. п-ів та практичних закладів. Суми: Університетська книга, 2020. 346 с.
58. О. П. Абухажар, Н. М. Акімова, В. В. Білецька та ін ; упор.: В. Г. Панок, Ю. А. Луценко. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України). авт. кол. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. 497 с.

59. М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. Психологу для роботи. Діагностичні методики :збірник уклад.: Вид. 2-ге виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 512 с.
60. Радчук Г. К. Сімейне виховання (освітній тренінг для батьків) :навч.-метод. Посібник. Тернопіль :Навчальна книга – Богдан, 2008. 120 с.
61. Оржеховська В. Превентивна педагогіка: навч. посіб. Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю., 2007. 284 с.
62. Олійник Лія. Статеве виховання :навч. посібник з питань здійснення статевого виховання дітей від народження до юнацького віку. Миколаїв : ПП «Прінт-Експрес», 2010. 112 с.
63. Фіцула М. М. Методика попередження і подолання педагогічної занедбаності учнів загальноосвітніх шкіл. Ужгород, Тернопіль : Мистецька лінія, 2002. 228 с.
64. Шарапова Олена Валеріївна. Педагогічні умови комплексної корекції девіантної поведінки молодших школярів : дис. канд. пед. наук. Київ., 2003. 203 с.
65. Шостко О. Ю. Біологічні та психологічні теорії пояснення злочинної поведінки неповнолітніх у США. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 1 (7).
66. Яковенко С. І. Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. пр. ред. : Київ., 2000. 200 с.
67. Bacal H., Carlto L. The Power of Specificity in Psychotherapy: When Therapy Works And When It Doesn't. Lanham, MD: Jason Aronson, 2011. P. 81 105.
68. Coue E. Simple Self-Healing: The Magic of Autosuggestion edit. by T. Grimes. London: Cyrus Harry Brooks, 2017. 210 p.
69. Gesell A. L., Ilg F. L. Infant and child in the culture of today: The guidance of development in the nursery school. New York; London: Harper & brothers. 1943. 399 p.

70. Levy K.N., Scala J.W. Transference, Transference Interpretations, and Transference-Focused Psychotherapies. *Psychotherapy*. 2012. Vol. 49, № 3. – P. 391–403.
71. McLeod J. *Qualitative research*. N.Y.: SAGE, 2011. 352 p.
72. Sidnell J., Stivers T. *The handbook of conversation analysis*. N.Y. : Wiley-Blackwell, 2014. 848 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Самооцінка рівня онтогенетичних рефлексів (М. Фетіскін, В. Козлов, Мануйлов)»

Призначення. Методика орієнтована на вивчення рівня онтогенетичної рефлексії, що має на меті аналіз минулих помилок, успішного та неуспішного досвіду життєдіяльності.

Інструкція. Нижче наведені питання, на які необхідно відповідати у формі «так» + у випадку позитивної відповіді або «ні» - у разі негативної відповіді та «не знаю» 0, якщо висумнівається у відповіді.

Опитувальник

1. Чи траплялося вам коли-небудь зробити життєву помилку, результати якої ви відчували протягом кількох місяців чи років?
2. Чи можна було уникнути цієї помилки?
3. Чи трапляється вам наполягати на власній думці, якщо ви не впевнені на 100% у його правильності?
4. Чи розповіли б ви комусь із найближчих про свою найбільшу життєву помилку?
5. Чи вважаєте ви, що в певному віці характер людини вже не може змінитися?
6. Якщо хтось викликав у вас невеликий сум, чи можете ви швидко забути про це і перейти до звичайного розпорядку?
7. Чи вважаєте ви себе іноді невдахою?
8. Чи вважаєте ви себе людиною з великим почуттям гумору?
9. Якщо б ви могли змінити найважливіші події, що мали місце в минулому, побудували б ви інакше своє життя?
10. Що більше керує вами при прийнятті щоденних особистих рішень - розум або емоції?

11. Чи важко вам дається прийняття дрібних рішень з питань, які щодня ставить життя?
12. Користувалися б ви порадою або допомогою людей, які не входять до числа найближчих, при прийнятті життєво важливих рішень?
13. Чи часто ви повертаєтеся у спогадах до хвилин, які були для вас неприємні?
14. Чи подобається вам ваша особистість?
15. Чи траплялося вам просити у будь-кого вибачення, хоча ви не вважали себе винним?

Обробка та інтерпретація результатів

За кожну відповідь «так» на запитання 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13 та «ні» на запитання 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 15 ви отримуєте по 10 балів. За кожну відповідь «не знаю» ви отримуєте по 5 балів. Підрахуйте загальну кількість балів.

100-150 балів – повна відсутність рефлексії минулого досвіду. Ви маєте велику здатність ускладнювати собі життя. Вашими рішеннями незадоволені ні ви, ні ваше оточення. Для виправлення ситуації необхідно краще обмірковувати свої рішення, аналізувати помилки та знайти добрих порадників щодо складних життєвих ситуацій.

50-99 балів – рефлексія зі знаком «-», підсумком минулих помилок стає страх передвчиненням нових. Ваша обережність, що стала результатом минулих життєвих помилок, не завжди є гарантією повного життєвого успіху. Можливо те, що ви вважаєте помилкою, досконалою у минулому. - Просто сигнал про те, що ви змінилися. Ваш критичний розум іноді заважає виконанню ваших глибоких бажань

0-49 балів – рефлексія зі знаком «+». Аналіз досконалого та рух уперед. Найближчим часом вам не загрожує небезпека зробити життєву помилку. Гарантія цього – ви самі. У вас є багато рис, якими оволодіють люди з великими здібностями до гарного планування та поїздки власного майбутнього. Ви проголошуєте себе творцем власного життя.